Menexenos

Menexenos

MENEXENOS

[sau Discursul funebru, dialog etic1]

SOCRATE MENEXENOS

SOCRATE Din agora, ori dincotro Menexenos?2

MENEXENOS Din agora, Socrate, de la Sfat3.

SOCRATE Tu, la Sfat? Nu cumva socoteşti că ai ajuns la desăvîrşire în cultură şi înţelepciune4 şi, mulţumit de tine însuţi, năzuieşti la lucruri mai înalte? Şi-atît de tinerel încă5 te pregăteşti, minunatule, să ne conduci pe noi, bătrînii, pentru ca să nu înceteze casa voastră a ne dărui, ca totdeauna pînă acum, cîrmuitori?6

MENEXENOS Dacă şi tu, Socrate, îmi îngădui şi mă sfătuieşti să devin un conducător, mă voi strădui s-o fac. Dacă nu, nu. Adineaori însă m-am dus la Sfat, deoarece aflasem că adunarea urmează să-l aleagă pe cel ce va vorbi despre cei căzuţi7. Ştii doar că se pregătesc funeraliile.

SOCRATE Bineînţeles. Şi pe cine-au ales?

MENEXENOS Pe nimeni, s-a amînat pentru mîine. Cred însă că vor fi aleşi sau Archinos8, sau Dion9.

SOCRATE Ce-i drept, Menexenos, din multe puncte de vedere e bine să mori în război. Căci ai parte de o înmormîntare frumoasă şi măreaţă, chiar dacă mori sărac şi ai parte şi de discurs, chiar dacă eşti un om de nimic10 şi eşti lăudat de bărbaţi înţelepţi care n-o fac oricum, ci-şi pregătesc din vreme cuvîntările; vorbesc atît de bine spre lauda ta încît spun şi ce trebuie şi ce nu trebuie despre fiecare şi îşi întorc vorba cum nu se poate mai potrivit cu numele pe care le rostesc, de ne vrăjesc sufletele11. Ei laudă în toate felurile şi cetatea şi pe cei care au murit în război şi pe înaintaşi, pe toţi cei care au trăit înaintea noastră şi pe noi înşine, pe cei ce sîntem încă în viaţă, încît pînă şi eu, Menexenos, mă-nvrednicesc să fiu lăudat din răsputeri de ei. De cîte ori i-am ascultat, m-au fermecat şi m-au convins că am ajuns dintr-o dată măreţ, mai viteaz şi mai bun. Şi asemenea lucruri, foarte adesea, le urmăresc şi le ascultă împreună cu mine şi unii străini, în ochii cărora eu devin pe loc mai simandicos. Ba mi se pare că ei păţesc la fel nu numai cu mine, ci şi cu restul cetăţii pe care, convinşi de orator, ajung să o socotească mai vrednică de admiraţie decît înainte. Pe mine măreţia asta mă ţine mai mult de trei zile! Atît de bine îmi

pătrunde în urechi gîndul şi cuvîntul vorbitorului, încît abia într-a patra sau a cincea zi îmi vin în fire şi-mi dau seama pe ce lume trăiesc; atîta doar că mă gîndesc că nu locuiesc în Insulele Fericiţilor12. Iată deci cît de iscusiţi mi se par mie retorii!

MENEXENOS Mereu îţi baţi joc de retori, Socrate13. De data asta, însă eu cred că n-o să fie deloc uşor pentru cel ales să se descurce. Căci, îndată după alegere, el va fi nevoit poate să vorbească pe nepregătite.

SOCRATE Da' de unde, prietene! Oricare dintre ei are discursuri gata pregătite14 şi-apoi nici nu-i greu să improvizezi aşa ceva. Da, dacă ar trebui să-i vorbeşti de bine pe atenieni peloponezienilor ori pe peloponezieni atenienilor, atunci ar fi nevoie într-adevăr de un retor bun ca să-i convingă pe ascultători şi să fie preţuit de ei. Dar cînd cineva se produce înaintea celor pe care-i şi laudă, nu-i mare lucru să vorbească bine.

MENEXENOS Crezi că nu, Socrate?

SOCRATE Pe Zeus, deloc!

MENEXENOS Crezi oare că ai fi chiar şi tu în stare să vorbeşti dacă ar trebui şi dacă Sfatul te-ar alege pe tine?

SOCRATE N-ar fi deloc de mirare, Menexenos, să fiu chiar şi eu în stare să vorbesc, întrucît am avut parte de o profesoară nu prea rea de retorică, ba chiar dimpotrivă, de una care a format şi alţi retori, mulţi şi buni, printre care şi pe unul eu toiul deosebit între eleni, pe faimosul Pericle, fiul lui Xantippos15.

MENEXENOS Cine-i asta? Nu vorbeşti cumva de Aspa- sia?16

SOCRATE De ea vorbesc şi de Connos, fiul lui Metrobios17. Căci ei doi sînt profesorii mei. El de muzică18, ea de retorică. Aşadar nu-i deloc de mirare că un bărbat atît de educat se pricepe să cuvînteze. Dar chiar şi unul mai neşlefuit decît mine, unul care să fi avut la muzică pe Lampros19, iar la retorică pe Antiphon Ramnuntinul20, chiar şi ăsta ar putea să aibă parte de laude, dacă i-ar lăuda pe atenieni atenienilor.

MENEXENOS Şi ce-ai avea de spus, dacă ar trebui să vorbeşti?

SOCRATE Eu, de la mine, poate că nimic; dar chiar ieri am ascultat-o pe Aspasia21 rostind un discurs funebru despre aceştia. Căci auzise şi ea ceea ce spui tu: că s-ar pregăti atenienii să-l aleagă pe orator. Mi-a arătat atunci ce-ar trebui să se spună, improvizînd în parte pe loc şi îmbinînd şi unele

fragmente din discursul funebru rostit de Pericle22, la care reflectase mai dinainte, căci, mi se pare, ea îl compusese23.

MENEXENOS Ai putea oare să-ţi aminteşti ce-a spus Aspasia?

SOCRATE De n-aş şti, rău ar fi! Căci de la ea am învăţat şi mă cam muştruluia dacă uitam lecţia.

MENEXENOS De ce nu vorbeşti atunci?

SOCRATE Ca să nu se supere pe mine profesoara că-i divulg discursul.

MENEXENOS Nici vorbă, Socrate, hai, spune că tare m-aş bucura de-ai vrea să rosteşti fie discursul Aspasiei, fie pe al oricui24. Hai, spune-l o dată!25

SOCRATE O să zici, poate, că, bătrîn cum sînt, încă mă mai joc şi o să rîzi de mine26.

MENEXENOS Da' de unde, Socrate, hai, spune, oricum!

SOCRATE Ce să-i faci, ţie trebuie să-ţi fiu pe plac, aşa că de mi-ai porunci chiar să dănţuiesc gol, mai că aş face-o, de vreme ce sîntem numai noi doi, singuri27. Ascultă dar! A început să vorbească de-a dreptul despre cei morţi28, spunînd, după cîte-mi amintesc, următoarele : „Ei primesc acum din partea noastră, prin fapte, cele cuvenite lor după datină29 şi se duc pe drumul hărăzit lor de soartă, petrecuţi toţi laolaltă de obştea cetăţii şi fiecare în parte de ai săi. Iar restul cinstirii pe care legea o porunceşte şi pe care se cuvine să o dăm bărbaţilor [căzuţi în război]30 o vor primi prin cuvînt31. Căci, cuvîntul frumos rostit32 face să se nască în ascultători amintirea33 faptelor frumoase spre cinstirea34 celor care le-au făcut. E nevoie deci de un discurs care să-i laude aşa cum se cuvine pe cei care au murit35, iar pe cei care trăiesc să-i îndemne cu bunăvoinţă, sfătuindu-i pe fiii şi pe fraţii [celor căzuţi] să imite virtutea36 lor, iar pe taţi şi pe mame şi pe înaintaşii mai îndepărtaţi, dacă mai sînt cumva în viaţă vreunii dintre dînşii, să-i mîngîie37. Putea-vom oare să dăm noi glas unui asemenea discurs? Şi cum ar fi mai bine să începem a-i lăuda pe aceşti bărbaţi vrednici38 a căror virtute a fost bucuria alor lor, cîtă vreme ei au trăit şi care prin moartea lor au plătit izbăvirea celor rămaşi în viaţă?39. Eu cred că trebuie să urmăm, în lauda noastră, acea rînduială a firii40 care a făcut din ei bărbaţi vrednici. Şi au fost vrednici pentru că s-au născut din oameni vrednici. Să slăvim41 aşadar, în primul rînd, nobleţea lor înnăscută42, iar în al doilea rînd creşterea43 şi educaţia44 lor;

să arătăm apoi că faptele pe care le-au săvîrşit s-au vădit frumoase şi pe măsura acestora45.

Cel dintîi titlu de nobleţe al lor a fost originea strămoşilor, care nu era străină46 şi i-a făcut şi pe ei, vlăstarele lor, să fie nu venetici sosiţi de aiurea în ţară47, ci pămînteni48, oameni care locuiesc şi trăiesc cu adevărat în patria lor49, hrăniţi nu ca alţii de o mamă vitregă, ci de ţara-mamă în care sălăşluiau50; morţi acum, ei zac în locurile lor de baştină, în glia care i-a născut şi i-a crescut şi i-a primit acum într-însa51. Se cade aşadar să o slăvim, după dreptate, mai întîi pe ea, pe mamă. Fiindcă astfel vom cinsti totodată şi nobleţea lor.

E vrednică ţara de laudă nu numai din partea noastră, ci din partea tuturor oamenilor52, din multe pricini, dar în primul rînd şi mai ales pentru că este îndrăgită de zei. Aduc mărturie53 în sprijinul cuvîntului nostru cearta şi judecata zeilor care s-au dezbinat din pricina ei54. Au n-ar fi drept să fie lăudat de toţi oamenii ceea ce este lăudat de zei? A doua dreaptă laudă ce i s-ar putea aduce ar fi că în vreme ce întregul pămînt a zămislit şi a scos la lumină vieţuitoare de toate felurile, animale şi plante, al nostru s-a vădit a fi sterp în privinţa fiarelor sălbatice şi a rămas lipsit de ele; el a ales pentru sine dintre vieţuitoare şi l-a născut pe om, care le depăşeşte pe celelalte prin cugetare şi care, numai el, recunoaşte şi cinsteşte dreptatea şi pe zei55. Există o însemnată dovadă că ţara aceasta i-a născut pe strămoşii celor ce zac aici, pe aceia care sînt şi strămoşii noştri, iat-o: oricine naşte are întru sine şi hrana potrivită pentru făptura pe care o naşte. Prin acest lucru se deosebeşte şi femeia care a născut cu adevărat de cea care a furat pruncul alteia; căci aceasta din urmă nu are izvoare de hrană pentru el. Iar ţara şi mama noastră poate face această dovadă temeinică pentru a arăta că a născut oameni. Căci în vremurile de demult ea a fost singura şi cea dintîi care a produs hrană pentru oameni; ea a dat la iveală grîul şi orzul, roadele cu care se hrăneşte cel mai potrivit şi mai bine neamul omenesc, vădindu-se a fi cu adevărat ea născătoarea acestei vieţuitoare56. Cu atît mai vîrtos se cuvine să fie primită această mărturie atunci cînd este vorba de pămînt, dacă e primită atunci cînd este vorba de femeie. Căci în privinţa zămislirii şi a naşterii nu pămîntul a imitat-o pe femeie, ci femeia pămîntul57. De roade ca acele pe care le-am amintit, ţara noastră nu a dus lipsă, ba chiar a dat şi

altora58. Mai tîrziu a dat la iveală pentru odraslele ei măslinul, alinătorul chinurilor59. După ce, hrănindu-i pe fiii ei i-a făcut să crească şi să ajungă la vîrsta tinereţii, le-a adus drept conducători şi învăţători, pe zei. Numele lor trebuie să le trecem în acest discurs sub tăcere, le ştim dealtfel cu toţii60. Ei ne-au pregătit pentru viaţa şi îndeletnicirile de toate zilele, învăţîndu-i pe cei dintîi dintre noi meşteşugurile şi deprinzîndu-i să făurească şi să mînuiască armele pentru a-şi păzi ţara61.

Născuţi şi crescuţi astfel, strămoşii celor ce zac aici trăiau potrivit formei de guvernămînt pe care şi-au făurit-o şi despre care se cuvine să pomenim pe scurt62. Căci forma de guvernămînt este pentru oameni o adevărată hrană, cea bună-i face buni, cealaltă — nevolnici63. Trebuie să arătăm că înaintaşii noştri au fost crescuţi într-o formă de guvernămînt bună, datorită căreia au fost şi ei şi sînt şi cei de astăzi buni64. între aceştia se numără şi cei care au murit şi zac acum aici. Era doar şi atunci cum şi acum este aceeaşi formă de guvernămînt [guvernarea celor mai vrednici]65; în cadrul ei ne ducem şi acum viaţa de cetăţeni şi ne-am dus-o mai întotdeauna66. Unul o numeşte democraţie, altul altminteri, fiecare cum îi place; ea este însă, de fapt, guvernarea consimţită de popor a celor mai buni67. Noi am avut şi avem mereu regi68; aceştia au fost cînd prin naştere, cînd aleşi. Stăpîn peste cetate este în primul rînd poporul69, dar el încredinţează demnităţile şi puterea acelora care se vădesc a fi cei mai vrednici şi nimeni nu e înlăturat de la ele nici din pricina sărăciei, nici din pricina slăbiciunii trupului, nici pentru că părinţii săi nu sînt oameni de vază, după cum nimeni nu a fost vreodată cinstit cu ele pentru pricini contrare acestora70, aşa cum se întîmplă în alte cetăţi. Una e legea, pentru toţi: stăpîneşte şi conduce acela care se arată a fi înţelept sau vrednic71. Temeiul formei noastre de guvernămînt este omogenitatea din naştere72. Căci celelalte cetăţi sînt alcătuite din oameni de toate felurile73, neasemănători unii cu alţii74, astfel încît şi formele lor de guvernămînt sînt lipsite de echitate, tiranii şi oligarhii75, iar locuitorii lor se socotesc unii pe alţii, fie sclavi, fie stăpîni76. Noi însă şi concetăţenii noştri, care ne-am născut fraţi, dintr-o singură mamă77, nu ne socotim unii pe alţii nici sclavi, nici stăpîni; ci omogenitatea noastră naturală78 ne sileşte să năzuim la egalitate în faţa legilor79 şi să nu ne plecăm în raporturile noastre reciproce decît numai

înaintea faimei dobîndite prin virtute şi înţelepciune80.

Iată de ce, crescuţi în deplină libertate81 şi dezvoltînduse frumos, părinţii acestora şi ai noştri şi ei înşişi, cei ce zac aici, s-au făcut cunoscuţi tuturor oamenilor prin numeroase şi frumoase fapte atît în viaţa privată cît şi în cea publică82, ştiind că trebuie să se lupte, de dragul libertăţii şi cu elenii pentru eleni şi cu barbarii pentru toţi elenii83. Timpul e prea scurt pentru ca să istorisim aşa cum se cuvine84 cum au năvălit cu război asupra ţării noastre Eumolpos85 şi Amazoanele86 şi cei dinaintea lor87 şi cum au fost pedepsiţi de înaintaşii noştri şi cum aceştia i-au apărat pe argeeni de cadmeeni88 şi pe heraclizi de argeeni89; de altfel aceste fapte ale strămoşilor noştri au fost amintite tuturor de poeţii care i-au slăvit îndeajuns, cîntîndu-le virtutea90. Dacă ne-am apuca deci să cinstim cu proza noastră aceleaşi fapte, n-am izbuti decît să ne arătăm mai prejos decît ei91. De aceea mi se pare că trebuie să trecem peste ele, odată ce au fost preţuite aşa cum meritau. Dar despre acelea de pe urma cărora nici un poet nu a dobîndit glorie pe măsura lor şi care au rămas în uitare, despre ele, cred, trebuie să amintim lăudîndu-le şi îndemnîndu-i astfel pe alţii să le cînte în ode şi în celelalte genuri de poezie după cum merită cei care le-au săvîrşit92. Şi iată care sînt primele dintre ele: cînd perşii care stăpîneau asupra Asiei încercau să înrobească Europa, i-au oprit fiii acestei ţări, părinţii noştri, a căror virtute e drept şi e de datoria noastră să o lăudăm în primul rînd atunci cînd ne amintim de ei93. La această virtute trebuie să ia aminte vorbitorul care se pregăteşte să rostească lauda cuvenită, mutîndu-se cu gîndul în vremea cînd întreaga Asie slujea supusă pe al treilea din şirul vestiţilor regi. Cel dintîi dintre ei, Cyrus94, i-a eliberat, prin curajul său pe concetăţenii săi perşi şi supunîndu-i totodată pe mezi, foştii lor stăpînitori, a ajuns să domnească şi peste restul Asiei, pînă în Egipt. Fiul său, la rîndu-i, a cucerit din Egipt şi Libia atît cît a putut95; iar al treilea rege, Darius96 şi-a întins hotarele domniei sale pe uscat pînă în ţara sciţilor, stăpînind totodată cu corăbiile marea şi insulele, astfel încît socotea că nimeni nu-i poate sta împotrivă. Şi toţi oamenii i se supuneau lui. Astfel, regatul perşilor supusese multe popoare mari şi încercate în lupte.

Sub pretext că uneltim împotriva sardeenilor, Darius ne-a căutat pricină nouă şi eretrienilor97. A trimis cinci sute de mii de

oameni98 în luntri şi corăbii — acestea erau trei sute la număr99 — în frunte cu Datis, căruia i-a spus că, de vrea să-şi păstreze capul pe umeri, să se întoarcă mînîndu-i din spate pe eretrieni şi atenieni100. Iar Datis a pornit pe mare spre Eretria, împotriva unora dintre cei mai vestiţi războinici dintre elenii de atunci şi care nici nu erau puţini la număr şi în trei zile101 i-a învins şi pentru ca nimeni să nu-i scape, le-a scotocit ţara în felul următor: ajungînd la hotarele Eretriei, soldaţii săi s-au înşirat din ţărm de mare-n ţărm de mare şi apucîndu-se de mîini au parcurs astfel întreaga ţară ca să poată spune regelui că nimeni nu le-a scăpat. Au coborît cu acelaşi gînd de la Eretria la Marathon, gata să-i înhame şi pe atenieni la acelaşi jug cu eretrienii şi să-i ducă în robie. Şi pe cînd se făceau sau se încercau toate acestea, nimeni dintre eleni nu i-a ajutat nici pe eretrieni, nici pe atenieni, afară doar de lacedemonieni102. Aceştia au sosit în prima zi de după bătălie103. Toţi ceilalţi, înfricoşaţi şi încântaţi că pentru moment scăpaseră, nu au mişcat un deget. Ar trebui să fi fost atunci de faţă ca să-ţi dai seama cît de mare a fost vrednicia acelora care au înfruntat la Marathon armata barbarilor şi au frînt trufia Asiei întregi şi înălţînd ei, cei dintîi, trofee din armele acestora, au ajuns conducătorii şi învăţătorii celorlalţi eleni104. Ei i-au învăţat că armata perşilor nu e de neînvins, că, dimpotrivă, orice mulţime şi orice bogăţie dă înapoi în faţa virtuţii105. In ce mă priveşte, eu îi numesc pe acei bărbaţi nu numai părinţi ai trupurilor noastre, ci şi părinţi ai libertăţii, a noastră şi a celor de pe continentul nostru106. Căci numai după ce şi-au îndreptat privirile spre această înfăptuire, ca învăţăcei ai luptătorilor de la Marathon, au îndrăznit să se arunce elenii în primejdiile luptelor pentru libertate de mai tîrziu.

Lor trebuie aşadar să le dea discursul nostru cununa de învingători. Iar pe locul al doilea să-i aşeze pe cei care au luptat pe mare şi au biruit la Salamina107 şi la Artemision108. Fiindcă şi despre aceşti bărbaţi s-ar putea istorisi multe: cît de grele atacuri au înfruntat pe uscat şi pe mare şi cum le-au respins. Eu voi aminti însă numai despre ceea ce mi se pare că au făcut ei mai bun, anume că au desăvîrşit opera începută de luptătorii de la Marathon. Căci cei de la Marathon au dovedit elenilor numai pe uscat că stă în puterea unui număr mic de oameni să respingă mulţimea barbarilor, întrucît priveşte însă luptele de

corăbii, acest lucru nu era încă dovedit şi perşii se bucurau de faima invincibilităţii pe mare, datorită mulţimii şi bogăţiei şi iscusinţei şi forţei lor. E vrednică de laudă fapta bărbaţilor care au luptat atunci pe mare, eliberîndu-i pe eleni de frica de care erau stăpîniţi şi făcîndu-i să înceteze să se mai teamă de mulţimea corăbiilor şi a oamenilor duşmanului. Şi de unii şi de ceilalţi şi de luptătorii de la Marathon şi de cei care au luptat pe mare la Salamina au fost educaţi ceilalţi eleni care au învăţat de la ei deprinderea de a nu se teme de barbari — de la cei dintîi cînd trebuie să-i înfrunte pe uscat, de la ceilalţi — pe mare109.

A treia înfăptuire spre izbăvirea elenilor a fost, cred, dacă ne gîndim la numărul şi vrednicia luptătorilor, cea de la Plateea110, ea aparţine deopotrivă lacedemonienilor şi atenienilor. Toţi cei despre care am vorbit au îndepărtat aşadar primejdia cea mai mare şi mai apăsătoare şi pentru vrednicia lor ei sînt slăviţi acum de noi şi vor fi slăviţi şi în viitor de urmaşii noştri. Dar şi mai tîrziu multe cetăţi ale elenilor mai erau încă supuse barbarului şi regele însuşi dădea de ştire că are de gînd să-i atace din nou pe eleni. E drept aşadar să ne amintim şi de cei care au dus la capăt cele făptuite de înaintaşi pentru izbăvire, nimicind şi îndepărtîndu-i pe toţi barbarii de pe mare. Aceştia sînt luptătorii de pe corăbiile de la Eurymedon111 şi cei care s-au bătut în Cipru112 şi cei care s-au dus plutind pe mare în Egipt113 şi în multe alte părţi. De ei trebuie să ne aducem aminte cu recunoştinţă, căci ei l-au înfricoşat pe rege, făcîndu-l să se gîndească necontenit la propria-i siguranţă în loc să pună la cale pieirea elenilor114.

Acest război a fost aşadar îndurat pînă la capăt, de întreaga cetate, pentru apărarea noastră şi a tuturor celor de o limbă cu noi de primejdia barbarilor115. Dar după ce s-a făcut pace şi cetatea a dobîndit loc de cinste, s-a abătut asupra ei lucrul de care au de obicei parte de la oameni cei care izbîndesc în acţiunile lor — invidia; şi din invidie s-a născut apoi ura116. Aşa se face că fără de voia ei cetatea aceasta a fost zvîrlită în război eu elenii117. S-a pornit deci războiul şi s-au dus ai noştri să lupte la Tanagra118 împotriva lacedemonienilor, pentru libertatea beoţienilor; cum lupta rămăsese nehotărîtă, au hotărît-o evenimentele de mai tîrziu. Căci ceilalţi aliaţi s-au retras, părăsindu-i [pe beoţienii] în ajutorul cărora veniseră, iar ai noştri, după ce au biruit într-a treia zi la Oinophyta, i-au adus

înapoi, cum era drept, pe cei ce fuseseră pe nedrept exilaţi119. Aceşti luptători, cei dintîi care, după războiul cu perşii, au venit, de dragul libertăţii, în ajutorul unor eleni, împotriva altor eleni, văzîndu-se bărbaţi vrednici şi eliberîndu-i pe cei cărora le-au venit în ajutor, ei cei dintîi au fost aşezaţi de cetate în acest mormînt, în semn de cinstire120. S-a iscat după aceea război mare şi toţi elenii au pornit la luptă şi au stricat ţara, plătindu-şi astfel, în chip nevrednic, datoria de recunoştinţă faţă de cetate; dar ai noştri i-au învins pe mare, la Sphagia, prinzîndu-i pe conducătorii lor lacedemonieni şi, deşi puteau să-i ucidă, i-au cruţat şi le-au dat drumul şi au făcut pace121. Ei socoteau că împotriva celor de un neam cu ei122 trebuie să lupte numai pînă ce dobîndesc victoria şi că nu se cuvine să distrugă comunitatea elenilor din pricina nebuniei unei singure cetăţi, pe cînd împotriva barbarilor lupta trebuie dusă pînă la nimicire123. Cuvine-se să-i lăudăm pe bărbaţii care au luptat în acest război şi zac acum aici, pentru că ei au dovedit greşeala acelora care socotesc, de e cu putinţă aşa ceva, că alţii s-ar fi vădit mai presus de atenieni în războiul de mai înainte, în cel împotriva barbarilor. Căci acum, cînd Elada s-a dezbinat, ei, învingîndu-i în luptă şi supunîndu-i pe conducătorii celorlalţi eleni, împreună cu care i-au biruit odinioară pe barbari, au dovedit astfel că-i pot înfrînge singuri şi pe ei124.

După ce s-a potolit acest război, a izbucnit un al treilea125, neaşteptat şi cumplit; mulţi şi vrednici bărbaţi au pierit într-însul şi zac acum aici. Căci mulţi au fost aceia care, potrivit făgăduielilor de ajutor făcute sub jurămînt, s-au dus pe mare în Sicilia şi au dobîndit acolo numeroase victorii pentru libertatea cetăţii Leontinoi126; dar din pricina depărtării, cetatea a ajuns în neputinţă de a-i susţine, iar ei şi-au pierdut nădejdea şi au fost înfrînţi. Aşa încît duşmanii lor, deşi i-au înfruntat în luptă, merită mai mult decît prietenii celorlalţi să fie lăudaţi pentru înţelepciune şi vrednicie127. Mulţi iarăşi, în luptele navale din Helespont128, au capturat într-o singură zi toate corăbiile vrăjmaşilor129 şi au dobîndit şi alte numeroase victorii. Dar ceea ce spuneam că a fost neaşteptat şi cumplit în războiul acesta a fost, după mine, faptul că restul elenilor au ajuns să nutrească atîta vrăjmăşie faţă de cetatea noastră încît au cutezat să trimită soli acelui rege blestemat, pe care împreună cu noi îl alungaseră mai înainte, ca să-l asmută acum iarăşi pe

el, un barbar, împotriva unor eleni şi să-i unească împotriva Atenei pe toţi elenii şi barbarii130. S-au vădit însă atunci şi puterea şi vrednicia cetăţii noastre. în vreme ce ei credeau că ea a şi fost înfrîntă şi că navele noastre sînt blocate la Mytilene, ai noştri au primit în ajutor şaizeci de corăbii131, s-au îmbarcat pe ele şi dovedindu-se, după mărturia tuturor, bărbaţi foarte vrednici, i-au biruit pe vrăjmaşi, i-au eliberat pe prieteni, dar au avut parte de soarta pe care nu o meritau şi zac aici, fără să fi putut fi scoşi din mare132. Cuvine-se să ne aducem mereu aminte de ei şi să-i slăvim. Căci datorită vredniciei lor am biruit nu numai în lupta navală de atunci, ci şi în restul războiului133. Căci datorită lor a dobîndit cetatea faima de a nu fi niciodată învinsă, nici chiar de toţi oamenii laolaltă. Şi e adevărată faima. Căci de vrajba dintre noi am fost învinşi, nu de alţii. Şi încă şi acum am rămas neînvinşi de ceilalţi, chiar dacă ne-am învins noi între noi pe noi înşine134. Am avut apoi parte de linişte şi pace cu străinii, dar s-a pornit războiul dintre noi135. El a fost purtat astfel încît, de-ar fi îngăduit vreodată oamenilor să se învrăjbească, oricare cetate să se roage să nu păţească alt rău decît acela de care a suferit a noastră. Cu cîtă bucurie şi frăţie s-au unit cetăţenii din Pireu pînă la Acropolă şi cît de chibzuit, mai presus de speranţa celorlalţi eleni, au pus capăt războiului cu eleusinii !136. Cauza tuturor acestor lucruri nu a fost alta decît adevărata înrudire care duce — nu în vorbe, ci în fapte — la prietenie temeinică şi frăţească137. Cuvine-se dar să păstrăm şi amintirea celor care au căzut şi în acest război, unii de mîna altora şi să-i iertăm, pe cît ne stă în putinţă, invocînd în împrejurări de felul celor de acum, prin rugăciuni şi jertfe, pe cei care-i ţin în puterea lor138, pentru că şi noi am fost iertaţi. Căci nu din ticăloşie, nici din vrăjmăşie nu s-au luat la luptă unii cu alţii, ci i-a împins la asta ceasul rău139. Martori sîntem noi înşine, cei ce trăim. Fiind una cu ei, după neam, putem să ne iertăm unii pe alţii şi pentru ce-am săvîrşit şi pentru ce-am pătimit140.

Am avut apoi parte de pace deplină şi cetatea petrecea în tihnă; ea a iertat barbarilor faptul că s-au răzbunat din plin pentru suferinţele îndurate din partea ci, dar era supărată pe eleni, căci ţinea minte cum şi-au plătit datoria de recunoştinţă faţă de binele pe care li l-a făcut: s-au unit cu barbarii şi au capturat corăbiile care i-au salvat odinioară şi au dărîmat

zidurile noastre, ale celor care le împiedicaserăm pe ale lor să se năruiască. S-a hotărît deci cetatea să nu-i mai apere pe eleni, nici dacă sînt robiţi de alţi eleni, nici dacă sînt robiţi de barbari141. Deoarece noi am luat această hotărîre, lacedemonienii şi-au închipuit că noi, apărătorii libertăţii142, am decăzut şi că ei pot să-şi facă acum treaba lor, să-i înrobească adică pe ceilalţi şi au făcut ce-au făcut.

Mai trebuie oare să ne întindem cu vorba? De-aş povesti ce-a urmat n-aş spune doar lucruri întîmplate demult altor oameni143. Ştim cu toţii cît de înspăimîntaţi au venit să ceară ajutorul cetăţii mai întîi dintre eleni argeenii şi beoţienii şi eorintienii144 şi cum — semn dumnezeiesc între toate — regele însuşi a ajuns la asemenea strîmtoare încît, înconjurat de pretutindeni de duşmani nu avea nădejde de izbăvire decît din partea acestei cetăţi pe care bucuros ar fi distrus-o145. Dacă ar dori cineva să aducă cetăţii noastre o învinuire dreaptă, ar putea s-o învinovăţească de un singur lucru: că este întotdeauna prea milostivă şi se îngrijeşte de cel biruit146. într-adevăr, nici de data aceasta ea n-a fost în stare să se domine şi să stăruie în hotărîrea ei de a nu ajuta pe nici unul dintre cei robiţi acum, dacă au nedreptăţit vreodată pe cetăţenii ei, ci s-a înduplecat şi i-a ajutat. Şi ajutîndu-i pe eleni, i-a scăpat de robie147, pentru ca să fie liberi pînă ce iarăşi s-au făcut robi singuri între ei148. Dar regelui n-a cutezat să-i dea ajutor, din respect pentru trofeele de la Marathon şi de la Salamina şi de la Plateea; a îngăduit numai celor exilaţi şi voluntarilor să-l ajute şi, aşa cum toţi recunosc, l-a izbăvit149. Şi după ce s-a întărit cu ziduri şi şi-a construit corăbii150, a acceptat războiul151 şi pentru că a fost silită să se lupte, s-a luptat cu lacedemonienii pentru libertatea celor din Paros152.

De teama cetăţii noastre, văzînd că lacedemonienii renunţă la războiul pe mare, regele voia să se ţină deoparte153; el a pretins deci, în schimbul alianţei cu noi şi cu ceilalţi aliaţi, să-i fie cedaţi elenii de pe continent154, pe care i-i cedaseră mai înainte lacedemonienii155. Socotea că va fi refuzat şi că va găsi astfel un pretext pentru a se ţine deoparte. Dar s-a înşelat în ce-i priveşte pe ceilalţi aliaţi; căci ei au încuviinţat cererea lui şi toţi, corintieni şi argeeni şi beoţieni şi restul aliaţilor au încheiat cu el tratate şi au făgăduit sub jurămînt că-i vor preda pe elenii de pe continent, dacă le va da bani156. Numai noi n-am cutezat

nici să-i cedăm, nici să făgăduim aşa ceva. Pentru că nobleţea şi libertatea cetăţii noastre sînt temeinice şi viguroase şi ea este din fire potrivnică barbarilor, căci noi sîntem eleni curaţi, neamestecaţi cu barbari157. Căci nici pelopizi, nici cadmeeni, nici egipteni, nici danai158, nici alţii dintre cei mulţi care sînt barbari după fire, însă eleni după lege, nu trăiesc laolaltă cu noi; sîntem eleni adevăraţi, nu mixo- barbari109 şi de aceea e înnăscută în cetate aversiunea de neînfrînt faţă de ceea ce ne este străin prin fire160. Iată însă că am fost iarăşi izolaţi161, pentru că n-am voit să săvîrşim fapta de ruşine şi nelegiuită162 de a ceda eleni unor barbari. Înfruntînd din aceleaşi pricini ca şi mai înainte chinurile războiului, am dus la capăt lupta, ajutaţi de Zeu, mai bine decît odinioară. Căci la ieşirea din război ne păstrasem zidurile şi corăbiile şi coloniile noastre au fost ferite de el163 [atît de mult doreau şi duşmanii să scape de război]164. Dar şi în această înfruntare am pierdut bărbaţi vrednici, la Corint165 din pricina dificultăţii terenului, la Lechaion din pricina trădării166. Au fost vrednici şi aceia care l-au eliberat pe rege şi i-au alungat de pe mare pe lacedemonieni. De aceştia eu vă amintesc, iar voi trebuie să-i lăudaţi împreună cu mine şi să-i slăviţi pe aceşti bărbaţi atît de vrednici.

Faptele despre care am vorbit ale bărbaţilor ce zac aici şi ale celorlalţi care-au murit pentru cetate sînt multe şi frumoase; mult mai multe încă si mai frumoase au rămas însă nepovestite167. Dar multe zile şi nopţi la rînd şi tot n-ar ajunge cuiva să le povestească pe toate. Gîndindu-ne deci la ele, avem acum datoria, fiecare dintre noi să-i îndemnăm pe copiii acestor bărbaţi să nu părăsească la vreme de război rîndurile strămoşilor şi să nu dea înapoi, ca nişte laşi. Întrucît mă priveşte, eu vă îndemn168 acum pe voi, fii de bărbaţi vrednici şi vă voi îndemna şi în viitor, ori de cîte ori va fi să mă întîlnesc cu voi, să vă străduiţi să fiţi cît mai vrednici. Iar în clipa aceasta sînt îndreptăţit să vă spun ceea ce părinţii voştri ne-au poruncit cînd se pregăteau să înfrunte primejdia să transmitem celor ce vor rămîne în viaţă, dacă ei aveau să păţească ceva. Vă voi spune atît ceea ce am auzit de la ei înşişi, cît şi ceea ce cred eu — conducîndu-mă după vorbele lor de atunci — că ar dori să vă spună. Dar voi sînteţi datori să socotiţi că-i ascultaţi pe ei vorbind prin mine. Iată ce-au spus169:

„Copii, ceea ce se întîmplă acum dovedeşte că sînteţi fiii

unor părinţi vrednici. Deşi puteam să trăim o viaţă urîtă, noi am preferat să murim de o moarte frumoasă, pentru ca voi şi cei ce vor veni după voi să nu ajungeţi de ocară şi pentru ca părinţii noştri şi tot neamul înaintaşilor noştri să nu fie făcuţi de ruşine. Am socotit că viaţa nu merită să fie trăită dacă-i înjoseşti pe ai tăi şi că acela care a făcut aşa ceva nu mai este drag nimănui, nici oamenilor, nici zeilor, nici pe pămînt, nici sub pămînt, după ce a murit170. Sînteţi datori aşadar să ţineţi minte cuvintele noastre şi dacă săvîrşiţi vreun lucru, să-l săvîrşiţi întru virtute, ştiind că tot ce e lipsit de ea, fie avere, fie moravuri, e lucru rău şi ruşinos171. Căci nici bogăţia nu aduce frumuseţe celui care a dobîndit-o fără bărbăţie — un asemenea om se îmbogăţeşte pentru altul, nu pentru sine —. nici frumuseţea, nici vigoarea trupului nu fac casă bună cu omul fricos şi netrebnic, ci-i sînt nepotrivite şi-l fac să-şi arate şi mai vîrtos netrebnicia. Şi orice ştiinţă lipsită de simţul dreptăţii şi de restul virtuţii se vădeşte a fi isteţie, nu înţelepciune172. De aceea, cea dintîi şi cea de pe urmă grijă a voastră să fie mereu cum să vă străduiţi pentru a ne depăşi şi pe noi şi pe cei dinaintea noastră în faimă173.

De nu veţi face astfel, să ştiţi că nouă, dacă vă învingem pe voi în virtute, izbînda ne aduce ruşine, pe cînd înfrîngerea, dacă sîntem înfrînţi de voi, fericire174. Şi vom fi înfrînţi, iar voi veţi învinge, mai ales dacă vă veţi pregăti să nu cheltuiţi faima înaintaşilor şi să nu o risipiţi, dacă vă veţi da seama că pentru un bărbat care ştie ce este el în lume nu există nimic mai ruşinos decît să fie preţuit nu pentru sine însuşi, ci pentru faima înaintaşilor săi, că este cinstea strămoşilor o comoară frumoasă şi măreaţă pentru urmaşi, dar este un lucru de ocară, nevrednic de un bărbat adevărat să te foloseşti de comoara avuţiilor şi cinstei strămoşilor şi să nu laşi nimic urmaşilor, din lipsă de avuţii şi de faimă de tine însuţi dobîndite. Dacă veţi face ce vă spunem, veţi sosi la noi, cînd o să fie ceasul, ca nişte prieteni la prietenii lor. Dar dacă nu veţi ţine seamă de spusele noastre şi vă veţi arăta netrebnici, nimeni nu vă va primi cu bunăvoinţă. Aşa să li se vorbească deci copiilor.

Iar pe taţii noştri, dacă mai trăiesc şi pe mamele noastre sînteţi datori să-i mîngîiaţi ca să îndure uşor nenorocirea, de e să se întîmple şi nimeni să nu plîngă împreună cu ei, căci nu de bocitoare vor duce lipsă175; ajunge, pentru lacrimi, soarta. Ci, alinîndu-i cu blîndeţe, sînteţi datori să le amintiţi că zeii le-au

îndeplinit rugile cele mai mari. Nu s-au rugat doar să le fie copiii nemuritori, ci să fie vrednici şi să se acopere de faimă176. Ceea ce li s-a dat şi este bunul cel mai de preţ. Nu-i uşor pentru un muritor să izbîndească în toate în viaţă, aşa cum el ar fi vrut. Deci, îndurînd cu bărbăţie nenorocirea, ei vor dovedi că au fost într-adevăr părinţii unor copii viteji şi că sînt şi ei la fel. Dar dacă vor fi copleşiţi de necaz, vor da oamenilor prilej să se îndoiască de faptul că ei sînt cu adevărat părinţii noştri sau să bănuiască de minciună pe cei care ne laudă. Nu se cuvine să se întîmple aşa ceva, ci trebuie să ne slăvească prin fapte, dovedindu-se ei înşişi părinţii viteji ai unor viteji. Pare-se că bine s-a spus în vechime: „nimic prea mult" şi într-adevăr bun lucru s-a spus177. Căci omul care a făcut să depindă de sine însuşi toate căile care duc la fericire sau aproape de ea, acela care nu depinde de alţi oameni şi nu e silit să se abată din drumul său nici el, nici faptele lui, nici de faptele lor bune, nici de cele rele, acela şi-a orînduit cel mai bine viaţa; el este omul înţelept, el este omul cu adevărat viteaz şi iscusit. Fie că dobîndeşte averi şi copii, fie că-i pierde, el rămîne mai departe credincios acestui principiu. Nu se arată nici peste măsură de bucuros, nici nu se întristează peste măsură, căci el se bizuie pe sine însuşi178. Noi socotim şi susţinem că şi ai noştri sînt astfel de oameni şi vrem să fie aşa şi ne arătăm a fi noi înşine la fel, căci nu ne întristăm, nici nu ne temem peste măsură de faptul că va trebui să murim, poate, îndată. Cerem şi taţilor şi mamelor noastre să gîndească la fel ca noi şi acum şi în tot restul vieţii lor. Să ştie că bocind şi jelindu-ne nu ne vor face nici o bucurie. Dimpotrivă, zbuciumîndu-se şi îndurînd cu greu nenorocirea, ei ne vor mîhni mai curînd, dacă e-adevărat că morţii pot să simtă ce fac cei vii. Ne-ar face în schimb să ne bucurăm, dacă vor îndura necazul uşor, cu măsură. Căci noi vom dobîndi acum sfîrşitul cel mai frumos îngăduit oamenilor, aşa încît se cuvine mai degrabă să ne laude faptele decît să jelească. Să poarte de grijă femeilor noastre, să-i crească pe copiii noştri, să-şi îndrepte gîndul spre noi şi atunci nenorocirea abătută de soartă va cădea în uitare, iar ei vor trăi mai frumos şi mai drept şi într-un fel care să ne facă mai multă bucurie179. E destul să transmiteţi aceste lucruri alor noştri din parte-ne. Am îndemna şi cetatea să se îngrijească şi de părinţii şi de fiii noştri; pe cei din urmă să-i crească aşa cum se cuvine, pe cei dintîi să-i cinstească, să-i hrănească şi să

poarte de grija bătrîneţii lor. Ştim însă că şi fără îndemnul nostru, se va îngriji de toate acestea îndestul"180.

Copii şi părinţi ai celor căzuţi, acestea sînt lucrurile pe care ei ne-au însărcinat să vi le transmitem, iar eu mă străduiesc s-o fac cît pot de bine. La rîndul meu vă cer, de dragul lor, să urmaţi voi, copii, pilda părinţilor voştri181, iar voi, bătrînii, să aveţi încredere în soarta voastră, fiindcă ne vom îngriji de voi, fiecare dintre noi în parte de ai săi şi obştea cetăţii de toţi laolaltă. Întrucît priveşte cetatea îi cunoaşteţi şi voi grija, ştiţi că a făcut legi privitoare la îngrijirea copiilor şi a părinţilor celor morţi în război şi că a poruncit ca, deosebit de restul cetăţenilor, cel mai mare demnitar să vegheze ca mamele şi taţii acestora să nu sufere vreo nedreptate182. Pe copiii lor ea îi creşte laolaltă, străduindu-se din răsputeri ca ei să nu se simtă orfani şi cîtă vreme sînt mici le este ca un adevărat părinte; iar cînd au ajuns la vîrsta desăvîrşitei bărbăţii183, ea îi trimite înapoi la casele lor, după ce i-a înzestrat cu toate armele. Dăruindu-i cu aceste unelte ale vredniciei părinţilor lor, ea le arată şi le aminteşte îndatoririle unui tată şi totodată le prevesteşte că vor fi conducători energici în casele părinteşti în care au păşit pentru prima dată înarmaţi184. Nu a uitat niciodată să-i cinstească pe cei care au murit: a făcut în fiecare an, în chip public, pentru toţi laolaltă, ceremoniile care se fac, după datină, pentru fiecare în parte în fiecare casă. Pe lîngă ele a instituit întreceri sportive şi hipice şi artistice185, pe scurt, s-a purtat faţă de cei ce au murit asemenea unui fiu şi unui moştenitor, faţă de fiii lor ca un tată, faţă de părinţii şi de rudele lor ca un epitrop, purtînd de grijă în toate, tuturor, totdeauna186. Gîndindu-vă la toate acestea, e de datoria voastră să îndurați cu mai multă linişte nenorocirea. Căci astfel veţi putea fi şi mai mult pe placul şi al celor care au murit şi al celor care au rămas în viaţă şi va fi mai uşor să aveţi grijă voi de alţii şi alţii de voi. Acum, că i-aţi plîns împreună cu toţi ceilalţi, după datină, pe morţi, duceţi-vă!"187.

Iată, Menexenos, c-ai ascultat si discursul Aspasiei din Milet.

MENEXENOS Pe Zeus, Socrate, dacă-i aşa, ferice de Aspasia că, deşi femeie, e-n stare să alcătuiască asemenea discursuri!

SOCRATE Dacă nu crezi, vino cu mine şi ai s-o auzi vorbind chiar pe ea!188

MENEXENOS De multe ori, Socrate, m-am întîlnit cu Aspasia şi ştiu bine de ce e în stare!

SOCRATE Cum adică? N-o admiri şi-acum nu-i eşti şi recunoscător pentru discurs?

MENEXENOS Ba chiar foarte recunoscător îi sînt, Socrate, pentru acest discurs aceleia sau aceluia189 care ţi l-a spus ţie. Şi încă şi mai recunoscător celui care mi l-a spus mie.

SOCRATE Să-mi fie de bine! Numai să nu mă pîrăşti, ca să-ţi pot spune din nou multe şi frumoase discursuri politice de-ale ei!

MENEXENOS Nici o grijă, nu te pîrăsc! Numai să-mi spui!

SOCRATE Ne-am înţeles!

NOTE

1 Caracterizarea lui Menexenos ca dialog etic pare să vină în contradicţie cu făgăduiala lui Socrate din finalul operei: „să-ţi pot spune din nou multe şi frumoase discursuri politice de-ale ei". Aparenţa este însă înşelătoare. Dacă implicaţiile politice ale discursului funebru din dialog sînt evidente, nu-i mai puţin adevărat că accentul principal cade pe întemeierea etică a politicii ateniene, realizată, aşa cum se va vedea, în spiritul cel mai autentic platonic. Dacă alţi autori de epitafe (Lysias, Tucidide, Demostene) caută să pună în evidenţă superioritatea sistemului politic atenian ca atare, Platon stăruie, inovînd în această privinţă faţă de predecesori şi contemporani şi singularizîndu-se faţă de posteritate, asupra virtuţilor educative ale constituţiei ateniene, asupra semnificaţiilor morale pe care filosoful le poate degaja din evocarea marilor momente ale istoriei politice. Discursul însuşi nu ţinteşte la flatarea concetăţenilor, ci la stimularea eforturilor lor de desăvîrşire etică. Posibilităţile multiple, dar în sine fără valoare morală, ale retoricii sînt puse în slujba aceluiaşi scop, dialogul cuprinzînd, implicit şi explicit, şi o critică, de asemenea etic întemeiată, a practicii retorice a vremii. în esenţă dialogul dezvoltă, pe marginea unui discurs politic, ideea necesităţii de a subordona activitatea politică şi arta retorică unui ideal etic. Cît priveşte

forma de realizare a exhortaţiei morale în acest dialog, ea a fost just caracterizată încă din antichitate de Cicero, Orator, 151: popularis oratio ; este vorba deci de o vulgarizare a filosofiei platoniciene în latura ei morală, practică, nu de o demonstraţie a adevărului moral adresată elitei intelectuale.

2 Menexenos era fiul lui Demophon, din demul Paeania şi descendent al unei familii de vază. Discipol al lui Socrate, apare ca un tînăr vioi şi îndrăzneţ în dialogul Lysis şi este unul din cei care asistă la moartea lui Socrate (Phd., 59 b). Fusese elev al retorului Ctesippos (Ly., 211 c) căruia-i era nepot (Ly206 d). S-a emis ipoteza că ar fi fost rudă chiar cu Socrate sau cu Xantipa, care aveau un fiu cu acelaşi nume. Numele era însă foarte răspîndit în Atena. întreaga literatură relativă la Menexenos la Hanslik, RE, XV, 1932, col. 858.

3 în text: βουλευτήριον, sala Sfatului (βουλή). Ea făcea parte din Metroon, sanctuarul Mamei zeilor, situat la sud de agora.

4 în text: παίδευσις şi φιλοσοφία. Pasajul a fost interpretat ca o aluzie la cei care, asemenea lui Callicles din Gorgias, 484 c urm. vedeau în filosofie un divertisment bun pentru tineret, dar nedemn pentru oamenii în toată firea, care urmau să se dedice în schimb activităţii politice; cf. Wendland, Die Tendenz des platonischen Menexenus, ,,Hermes", 1890, p. 171; II. Raeder, Platons philosophische Entivickelung, p. 126, apud Meridier, p. 52.

5 Din context rezultă că vîrsta lui Menexenos era de circa 20 de ani, depăşise însă în orice caz vîrsta de 18 ani a efebiei, moment în care tinerii atenieni erau înscrişi în registrele demelor lor, intrînd în posesiunea principalelor drepturi civile şi putînd să aspire la o funcţie publică, cf. Meridier, p. 51, n. 2; Hanslik, loc. cit. Aşa cum au remarcat unii cercetători sîntem aici în prezenţa primului anacronism din Menexenos : în situaţia evocată de Lysis, Menexenos avea în jur de 15 ani, vîrsta de 20 de ani o împlinise deci mult înainte de pacea lui Antalcidas (387), termen post quem al alcătuirii dialogului de faţă! Ca şi celelalte anacronisme din dialog, pentru care vezi mai jos notele 21 şi 156, şi acesta are rolul unui instrument al ficţiunii literare; prin asemenea procedee Platon nu face altceva decît să sublinieze că ideile, de tradiţie socratică, pe care le expune îi aparţin. Anacronismul nu poate fi invocat ca argument pentru

dovedirea inautenticităţii dialogului şi nici ca un indiciu al caracterului său exclusiv parodistic şi satiric; vezi Thurow, pp. 1 — 2.

6 In text se foloseşte termenul tehnic ἐπιμελέτης, care desemnează pe deţinătorul unei funcţii pur administrative, spre deosebire de cel al unei funcţii guvernamentale sau politice, numit ἀρχων. Pentru cei doi termeni, v. Glotz, La cite grecque, Paris, 1928, p. 238 şi urm. Comentatorii socotesc însă că aici Platon dă cuvîntului folosit un sens general; cf. Meridier, p. 83, n. 2.

7 Cu această frază sîntem introduşi în a doua parte a conversaţiei dintre Socrate şi Menexenos care pregăteşte contactul cu miezul lucrării — dialogul funebru. Cîteva precizări despre momentul în care are loc dialogul: potrivit tradiţiei ateniene în fiecare an aveau loc, între zilele de 5 şi 7 ale lunii pyanepsion (octombrie), ceremoniile funebre de îngropare a căzuţilor în război (Επιτάφια). Timp de două zile, rămăşiţele celor morţi, închise în zece sicrie, cîte unul pentru fiecare trib, erau expuse în public. Un sicriu gol era expus simbolic pentru morţii ale căror trupuri n-au mai fost găsite. în ziua de 7 a lunii amintite avea loc înmormîntarea în Cerameicos. Cu acest prilej un orator desemnat de Adunarea poporului la propunerea Sfatului pronunţa un discurs funebru (επιτάφιος λόγος) în amintirea celor căzuţi, v. Meridier, pp. 52—53; Thurow, VIII şi urm.

8 Om politic atenian, colaborator al lui Thrasybulos, contribuie la înlăturarea Celor 30 în 403 î.e.n. şi apoi la reconcilierea şi pacificarea cetăţii. Se pare că a colaborat, sub arhontatul lui Euclide, în 404 î.e.n. la reforma alfabetului. A compus, se spune, un discurs funebru; pe urmele lui Dionis din Halicarnas, unii cercetători moderni au văzut în Menexenos o satiră împotriva acestui discurs; cf. Meridier, p. 82, n. 2.

9 Personajul a fost identificat cu omul de stat atenian Dion, trimis împreună cu Conon, în 392 î.e.n., ca ambasador la perşi; cf. Xen., Helenicele, IV, VIII, 13; Meridier, loc.cit.

10 Fraza introduce partea esenţială a dialogului pregătitor pentru discursul funebru: critica retoricii funebre. Enunţînd ironic principalele teme ale acestui gen de oratorie, Socrate — adică Platon — face să se nască în sufletul lui Menexenos — deci al cititorului — tensiunea psihologică

prielnică receptării mesajului de idei din discurs. Pentru motivul ,,fericirea de a muri în război...", cf. Tyrtaios, fr. 6/7, 1; Il., XII, 243; Callinos, 1,6—8; Thurow, p. 4, cu n. 1. Pentru motivul ,,lauda celui nevrednic", cf. Il., IX, 318; Thurow, p. 6, cu η. 1.

11 în text: γοητεύουσιν ήμών τάς ψυχάς, termen pentru care cf. Men., 80 a; Grg., 484 a; Phd., 81b; Piu, III, 412 e; Lg., X, 909 b, XI, 933 a. Ceva mai jos, se spune despre Socrate că e ,,fermecat" el însuşi, κηλούμενος, cu un termen pentru care cf. Ly., 206 b; Prt., 315 b, 328 d; Smp., 215 c; Phdr., 259 a. Pentru cele două cuvinte, ν. E. des Places, Lexique, I, p. 115 şi 288. în întregimea lor, dialoguri aproximativ contemporane ca Protagoras, Gorgias şi Euthydemos îi atacă necruţător pe retori. Despre forţa persuasivă a discursului: Ap., 17 a; Prt., 328 d; Grg., 483 e; Smp., 198 b-c; Sph., 234 c; Phdr., 234 d. în unele dialoguri această forţă e prezentată ca fiind pusă în slujba înşelăciunii sofiştilor, ca un factor de abatere a cunoaşterii de pe calea cea bună: Euthd., 288 b; Smp., 203 a, d; Phd., 291 c, 303 c; Phd., 81 b; R, 381 e; Phlb., 44 c; cf. Thurow, p. 6, cu n. 4.

12 Situate în lumea subpământeană, în vecinătatea Cîmpiilor Elysee ('Ηλύσια πεδία), Insulele Fericiţilor (μακάρων νήσοι) erau regiunea în care se adunau, după moarte, sufletele oamenilor de bine, pentru a se bucura de desfătările superioare ce le erau rezervate pentru veşnicie. După unele tradiţii în aceste insule veneau numai sufletele cele mai desăvîrşite, acelea care, întrupîndu-se de trei ori, reveniseră după fiecare întrupare în Cîmpiile Elysee, cf. Grg., 523 b şi urm.; R., VII, 540 b; Pd., Olimpicele, II, 77 — 79; Hesiod, Munci şi zile, v. 166 şi urm. Ar mai fi existat o insulă a fericiţilor, Leuke, la gurile Dunării, cf. Ranke-Graves, Griechische Mythologie, I, Hamburg, 1955, 31 c, p. 106.

13 V. supra n. 11. în text: άεΐ σύ προσπαίζεις ... τούς ρήτορας. Pentru termenul προσπαίζειν, cu sensul „a-şi bate joc", cf. Euthd., 278 b; 285 a; Lg., X, 885 c. V. şi infra, n. 26.

14 Cu vremea, discursurile funebre rostite cu prilejul Epitaphiilor ia Atena ajunseseră la o anumită stereotipie. S-a vorbit de existenţa unui discurs funebru-model (cf. Thurow, p. VIII, cu n. 5). Discursurile de acest gen care s-au păstrat (Demostene, LX; Lysias, II; Hiperide, VI; Tucid., II, 35 — 46) vădesc în orice caz izbitoare similitudini de compoziţie, ton,

conţinut şi predilecţia pentru un număr de motive devenite locuri comune. Un model al genului pare să fi fost discursul funebru datorat lui Gorgias, păstrat numai fragmentar la Maximos Planudes şi despre care nu se ştie dacă era un discurs real sau un exerciţiu de şcoală (cf. Meridier, pp. 57—58, n. 10). Este cert că discursul funebru din Menexenos pune în valoare toate locurile comune din epitafe şi urmează ostentativ schema compoziţională devenită tradiţională a genului. Aceasta impunea: în prima parte — un elogiu al morţilor şi al înaintaşilor, în a doua — o consolare asociată cu un bocet şi cu îndemnuri pentru cei rămaşi în viaţă. Devenit gen literar, discursul funebru a cunoscut o bogată carieră în literatura greacă, fiind folosit pentru panegirice, encomii, în tragedie, în oratoria judiciară, în cuvântările politice cărora le-a furnizat motive retorice şi modele de compoziţie: cf. Thurow, p. IX, cu n. 4. Este foarte probabil ca retorii să fi dispus de discursuri funebre-tip care se cereau numai adaptate momentului rostirii. S-a afirmat dealtfel că Lysias a compus la cererea lui Archinos sau a lui Dion, în 387, discursul funebru care ar fi vizat de critica din Menexenos (cf. Meridier, p. 82, n. 2). Cît priveşte discursul cuprins în acest dialog, el a fost, după mărturia lui Cicero, Orator, 44, atît de apreciat de atenieni încît era rostit în fiecare an în cinstea celor morţi, devenind el însuşi discursul funebru clasic prin excelenţă.

15 Cunoscutul om de stat atenian (cca 495 — 429).

16 Aspasia, fiica lui Axiochos din Milet, a doua soţie a lui Pericle, asupra căruia se spune că ar fi exercitat o puternică influenţă şi care i-a fost, în orice caz, o statornică colaboratoare. Femeie de o cultură vastă, dispunînd de o judecată sigură în retorică şi filosofie, Aspasia a fost, în societatea ateniană a vremii sale, o purtătoare a curentului înnoitor de idei venit din Ionia şi care însufleţea cercul lui Pericle. Ca atare ea a fost deseori ironizată, dacă nu violent atacată, de comediografii vremii, purtători de cuvînt ai mentalităţii tradiţionale, şocaţi de faptul că o femeie, mai mult decît atîta, o străină de cetate îşi îngăduia să încurajeze doctrine novatoare şi să exercite influenţă politică. Afirmaţia că Aspasia ar fi învăţat retorica pe Pericle e o simplă anecdotă, care se încadrează în spiritul comic al scenei din dialog. La fel afirmaţia că ea ar fi fost profesoara lui Socrate. Pare sigur însă că acesta ar fi frecventat asiduu cercul ei; cf. Plutarh, Pericle, 24, unde se trimite chiar la acest loc din

Menexenos; Xen., Memorab., II, 6, 36; Oeconomicus. 3, 14; Lucian, Imagines, 17, De saltatione, 25; Athenaios, V, 219 c, e, 220 e; Hermesianax la Athenaios, XIII, 589 d, 599 a-b; Judeich s.u. Aspasia, RE, II, 2, 1896, col. 1718 — 1721.

17 Connos era un bătrîn citharist care preda copiilor atenieni muzica, cf. Euthd., 272 c, 295 d. Unii cercetători au încercat să-l identifice pe Connos din Menexenos cu un alt muzician, Connas, ridiculizat în comedia atică, deşi acela e arătat ca flautist; cf. Aristofan, Cavalerii, 584. Oricum, sensul ironic al afirmaţiei că Aspasia şi Connos sînt profesorii lui Socrate este evident; cf. Meridier, pp. 78 — 79 cu bibliografie.

18 Alături de gimnastică, muzica deţinea un loc esenţial în educaţia copiilor la Atena; cf. Lg., II, 652 şi urm.; R., 376 e.

19 Lampros a fost în realitate un celebru muzician din sec. V î.e.n. Este menţionat de Aristoxenos, Frag. 76 W (= Pseudo-Plutarh, De musica, 31) ca reprezentant important al stilului „vechi". Se pare că el a fost de fapt profesorul lui Socrate; cf. C. Nepos, Epaminonda, II; v. U. Klein, KP, III, 1969, col. 473 (care ia însă în serios afirmaţia ,,critică" a lui Socrate).

20 Antiphon, fiul lui Sophilos, din demul Rhamnous, născut prin 480 î.e.n., a fost în realitate unul dintre cei mai de seamă retori atenieni;

este aşezat pe primul loc în canonul alexandrin al oratorilor. A desfăşurat o lungă activitate de logograf şi profesor de retorică, a fost, se pare, profesorul lui Tucidide (cf. Tucid., VIII, 68). Către sfîrşitul vieţii intră în politică, contribuind la instaurarea regimului antidemocratic zis al celor patrusute. După restaurarea democraţiei este implicat într-un proces de înaltă trădare şi executat în 411. Stilul său este simplu şi antitetic, foloseşte numeroase cuvinte poetice şi vădeşte o mare subtilitate în argumentaţie. Se păstrează de la el 3 discursuri judiciare şi 3 tetralogii; i s-au atribuit şi alte opere; ν. H. Gartner, KP, I, 1964, col. 398 — 399. Nu se poate afirma cu certitudine că şi Antiphon i-a fost profesor lui Socrate; ironia este însă evidentă: înţeleptul declară că şi cel care e format de maeştri mediocrii ar putea fi capabil să pronunţe un discurs bun pentru atenieni — în realitate însă maeştri sînt cei mai renumiţi ai vremii şi i-au fost chiar profesori.

21 Alt anacronism: Aspasia nu putea rosti un discurs în care să se refere la evenimente care au avut loc mult după

moartea ei, cum ar fi pacea lui Antalcidas (387 î.e.n.), menţionată ceva mai jos. Anacronismul subliniază caracterul de ficţiune literară al dialogului şi nu poate fi un indiciu pentru dovedirea caracterului său apocrif. Dealtfel, Socrate însuşi era mort în 387 î.e.n. şi acest al treilea anacronism (pentru primul, v. supra, n. 5) subliniază faptul că Platon este cel care vorbeşte prin personajul de dialog Socrate; cf. Thurow, p. 2. Faptul de a atribui discursul Aspasiei a fost interpretat de unii comentatori ca un avertisment asupra caracterului său de parodie, asupra lipsei de seriozitate în cele afirmate într-însul; cf. Meridier, pp. 78 — 79. Este însă de remarcat, împreună cu alţi comentatori, că în majoritatea cazurilor cînd ţine un discurs, Socrate pretinde că îl reproduce pe al altuia (Smp., 201 d; Phdr., 244 a). Numai în Apologie, care are un caracter special, Socrate e înfăţişat ca rostindu-şi propria cuvîntare. Este vorba deci de o particularitate literară platonică. Pe de altă parte, nici un loc din opera lui Platon nu indică ostilitatea sau dispreţul lui Socrate faţă de Aspasia, al cărei cerc îl frecventase în tinereţe.

22 Este vorba de celebrul discurs funebru rostit de Pericle în anul 439 î.e.n. pentru cei căzuţi în războiul cu samienii (Tucid., II, 35—46). Unii comentatori au încercat să demonstreze că discursul din Menexenos este o parodie a celui atribuit de Tucidide lui Pericle, idee enunţată mai întîi, chiar în antichitate, de Dionis din Halicarnas. Este evident că între cele două discursuri se pot face numeroase apropieri, indicate expres în această frază de Socrate însuşi. Discursul în întregimea lui nu poate fi însă interpretat în acest fel; cf. Meridier, pp. 79 — 80. Am tradus prin „fragmente" termenul περιλείμματα, pare-se un hapax, prin care Thurow, p. 55, înţelege „toţi topii şi motivele retorice" comune celor două discursuri sau ,,părţile din discurs tratate nesatisfăcător de Tucidide" (cf. lat. lima), resturile necizelate din discursul lui Pericle. Thurow arată că termenul face parte probabil din limbajul comic.

23 Altă ironie în spiritul comic al întregii scene.

24 Subliniere a caracterului fictiv al Aspasiei; cf. infra, 249 e şi n. 189.

25 Menexenos repetă mereu „spune!", în text είπέ, replică tipică pentru dialogurile între sclav şi stăpîn în comedia atică. Folosind acest procedeu, Platon dă primei părţi a dialogului aspectul unei scenete comice şi face să sporească în

cititor tensiunea aşteptării discursului; cf. Thurow, pp. 3—5.

26 în text: 'Αλλ' 'ίσως μου καταγελάσει, αν σοι δόξω πρεσβύτης (ι)ν έτι παίζειν; Meridier, p. 86, traduce παίζειν prin „s'adonner au badinage" şi, împreună cu alţi comentatori, crede că termenul indică esenţa parodistică a discursului; acesta ar fi o glumă satirică, un παίγνιον („badinage", o „plaisanterie", cf. Meridier, p. 55). Thurow, p. 57, care consideră discursul o expunere serioasă a ideilor lui Platon, îşi explică folosirea lui παίζειν prin caracterul de παίγνιον, de joc al discursului în viziunea lui Platon, abundenţa de τέχναι ρητορικαί, de procedee retorice, impusă de caracterul de discurs funebru al cuvîntării lui Socrate ţinut a se conforma regulilor genului nu impietează însă asupra fondului de idei al acestui παίγνιον. în forma a ceea ce el însuşi consideră un joc Socrate-Platon expune un întreg program etic şi politic. Credem că felul în care e folosit aici παίζειν impune interpretarea lui ca „a se juca" în sensul de „a se copilări", ca în expresia analoagă din Gorgias, 485 b: έπειδάν δέ ήδη πρεσβύτερος ών άνθρωπος έτι φιλοσοφη, καταγέλαστον, ώ Σώκρατες, το χρήμα γίγνεται, καΐ έγωγε ομοιότατον πάσχω προς τους φιλοσοφοΰντας ώσπερ προς τούς ψελλιζομένους και παίζοντας, όταν μεν γαρ παιδίον ίδω, ώ έτι προσήκει διαλέγεσθαι ούτω, . . . χαίρω Callicles considera în locul citat filosofia ca pe o ocupaţie vrednică de interesul tineretului, nedemnă de un om matur. Vedem aşadar în afirmaţia lui Socrate nu o indicaţie asupra caracterului de joc retoric al discursului, ci, dimpotrivă, un avertisment ironic asupra fondului filosofic al acestuia. E o replică adresată si aici, ca şi în Gorgias, sofiştilor de tipul lui Callicles. Traducînd verbul παίζειν prin „s'adonner au badinage", Meridier se lasă influenţat şi de verbul προσπαίζειν, „a-şi bate joc" de mai sus (235 c), cf. n. 13. Jocul de cuvinte nu ne apare mai puţin savuros în interpretarea noastră. Pentru sensurile lui παίζειν, v. E. des Places, Lexique, II, p. 398, unde lipseşte o trimitere la Menexenos.

27 Această frază încheie scena comică din dialog. Dansul, aici pomenit, nu este însă un simplu motiv comic. El constituia o parte importantă din pregătirea gimnastică a copiilor atenieni, alături de luptă; cf. Lg., 654 b şi urm. şi comentariile lui A. Dies din Introducerea la vol. I din ediţia des Places, „Les Belles Lettres", 1951, pp. LVI—LVII. După Xen., Banchetul, II, 19, Socrate practica dansul în fiecare dimineaţă ca

un exerciţiu gimnastic şi a fost surprins o dată dansînd de Charmides; cf. Meridier, p. 86, n. 2.

28 începutul ex abrupto al discursului lui Socrate contrazice legile retoricii. La Tucid., II, 35, Pericle începe prin a sublinia importanţa discursului funebru; cf. Arist., Rhet., 1415 a şi urm., despre prooimion; Thurow, p. 16.

29 Adică toate actele solemne şi rituale legate de ceremonia înmormîntării.

30 Referirea la întemeierea legală a discursului e un loc comun în discursurile funebre; cf. Tucidide, II, 35, 1; 35, 3; 46, 1; Lys., II, 1; Demostene, LX, 1 şi 2; v. Thurow, p. 12.

31 în text: λόγω, în opoziţie cu εργω, „prin fapte" de mai sus; antitezele, procedeu retoric de bază, abundă în discursul din Menexenos, Antiteza λόγος—έργον, Mx., 236 d—e, 244 a (cf. Tucid., 11,35,1; 40,1; 40,2; 41,2; 46,1; Lys., II, 5; 19), φύσις—νόμος (natură-lege), Mx., 239 a; 245 d (cf. Lys., 11,61), κατά γην — κατά θάλατταν (pe uscat — pe mare), Mx., 241 a —c; Tucid., II, 41,4; 39,3; Lys., II, 2; 29), δ λίγοι — πολλοί (puţini-muiţi), Mx., 241 b (cf. Lys., II, 24; 37; 41; 56). Asupra acestei chestiuni, v. Thurow, p. 33, cu n. 6; Meridier, pp. 69—70, n. 1.

32 Exigenţa frumuseţii discursului şi a echivalenţei dintre cuvîntul vorbitorului şi măreţia faptelor lăudate este enunţată şi ea, adesea, în prooimion, de autorii de epitafe: în Menexenos apare de mai multe ori, ca o captatio beneuolentiae (237 a; 339 c; 239 c; cf. Demostene, LX, 10).

33 ÎN text μνήμη, vocabulă caracteristică pentru discursurile funebre; cf. Mx., 239 c; 211 a; 243 c; 244 a; 246 a—b; 249 a; Demostene, LX, 6; 9; 12; Hiperide, VI, 4; 6; 8; 30; 34; Lys., II, 3; Tucid., II, 36, J, v. Thurow, p. 15, n. 1.

34 în text: κόσμος, „onoare, podoabă, glorie". Exprimată şi prin verbul κοσμεΐν, „a onora, a glorifica, a cinsti", folosit pentru a indica activitatea oratorului care rosteşte discursul funebru, noţiunea de cinstire a amintirii morţilor apare adesea în epitafe: Mx., 237 c; 239 c; 246 a; 248 c; Tucid., II, 42,2; 46,1; Demostene. LX, 13, v. Thurow, p. 15, n. 1.

35 în cuvîntările funebre se repetă expresiile care indică nuanţat caracterul lor de elogiu, aici έπαινεΐν, „a lăuda", pentru care cf. Mx., 243 d; 246 a; 247 e; Demostene, LX, 3; 12; 13; 33; Hiperide, VI, 15, 30, 33, 34; Lys., II, 66, v. Thurow, pp. 14, n. 6.

36 în text: μιμεϊσθαι τήν τώνδε άρετήν

παρακελευόμενος. Cuvîntul ἀρετή, „virtute", tradus de noi şi cu „vrednicie", este foarte frecvent in discursurile funebre (cf. Mx., 239 a—b, d; 240 d; 241 c; 243 a, c, d; 246 e; 247 a; 249 b; Tucid., II, 35,1; 36,1; 37,1; 40,4 etc.; Lys., II, 1 — 2; 6; 10; 20 etc.; Demostene, LX, 1; 2; 3; 12 etc.; Hiperide, VI, 3; 8; 9 etc.). Potrivit lui Aristotel, discursul de laudă trebuie să aşeze în centrul său măreţia virtuţii (Rhet., 1367 b 28), v. Thurow, p. 18, cu n. 5. în discursurile funebre păstrate apar foarte frecvent şi alţi termeni din vocabularul eticii, desemnînd calităţile celor morţi. Thurow, p. 18, n. 6, prezintă o interesantă statistică din care reiese, în raport cu frecvenţa termenilor respectivi, preferinţa autorilor pentru o calitate sau alta, se conturează idealul lor moral. în Menexenos prevalează termenul general ἀρετή, alături de care întîlnim σωφροσύνη (243 a). Statistica lexicală reflectă astfel unitatea concepţiei morale care inspiră mesajul discursului, o puternică stilizare în exprimarea ei, năzuinţa spre esenţializare şi o sobrietate în formulare care ni se par tot atîtea argumente împotriva celor ce văd în acest discurs o parodie. între termenii care apar la alţi autori amintim: ἀνδρεία, ,,bărbăţie, vitejie" (Tucidide, Demostene, Hiperide), ἀνδραγαθία, „curaj" (Tucidide, Hiperide), φρόνησις, „înţelepciune" (Demostene, Hiperide), δικαιοσύνη, ,,dreptate" (Tucidide, Demostene, Lysias, Hiperide), φιλοτιμία, „ambiţie nobilă" (Demostene).

37 în text: παραμυθούμενος. în scurta dispositio de aici, oratorul anunţă, extrem de precis, diviziunile discursului său. Ele sînt cele tradiţionale în epitafe: 1. elogiul morţilor (ἔπαινος των τετελευκότων) şi 2. exhortaţia adresată celor vii (παραίνεσις των ζώντων) cu subîmpărţirile ei — îndemnul către tineri (παρακέλευσις) şi mîngîierea (παραμυθία) bătrînilor; cf. Hiperide, VI, 3. Tucid., II, 36, 4 aşează dispositio după scurta evocare a faptelor strămoşilor; Lysias şi Demostene renunţă la ea, înlocuind-o prin protheseis pentru fiecare diviziune a discursului, cf. Thurow, pp. 16 —17.

38 în text: ἄνδρες ἀγαθοί, „oameni buni, oameni de bine, bărbaţi vrednici". Aşa sînt numiţi întotdeauna în epitafe cei morţi (cf. Tucid., II, 35,1; Lys., II, 3; 5; 8 etc.; Demostene, LX, 1; 2; 34; Hiperide, VI, 1; 8 etc.). Întîlnim şi pe ἀγαθοί singur (Mx., 242 e; ἄριστοι, 243 c;. 246 c; Demostene, LX, 16). Alteori se foloseşte emfatic τοιούτοι (Tucid., II, 42,2; Lys., II, 10, 44 etc.; Demostene,

LX, 25, 32, 35) ca în Mx. 242 d. Numai la Demostene, LX, 7 se află formula καλοκάγαθοι, v. Thurow, p. 12.

39 întrebări retorice cu rol de captatio beneuolentiae, făcînd trecerea de la prooimion la discursul propriu-zis. Pentru alte modalităţi ale acestei tranziţii v. Thurow, p. 20.

40 în text: κατά φύσιν, cf. Demostene, LX, 5, unde însă a urma firea ca principiu ordonator al discursului înseamnă a prezenta evenimentele cronologic. Sensul afirmaţiei din Menexenos este mult mai profund. A urma firea înseamnă aici a explica de ce şi cum au ajuns să fie άνδρες άγαθοί, strămoşii. în felul acesta şi urmaşii vor învăţa cum să devină ei înşişi astfel de oameni. Platon arată astfel că scopul principal al discursului este edificarea morală şi, totodată, cum se va vedea mai. departe, relevă ascultătorilor predispoziţiile naturale pozitive, din punct de vedere etic, ale atenienilor. Elogiul strămoşilor devine un instrument pentru educarea contemporanilor. Este surprinzător că mulţi comentatori care au adoptat teoria „parodistică" despre discursul din Menexenos, au trecut cu vederea acest aspect, acum temeinic analizat. de Thurow, pp. 17, 42 şi urm.

41 în text: έγκωμιάζωμεν. Am tradus έγκωμιάζειν prin „a slăvi" pentru a marca diferenţa de grad între acţiunea de elogiere indicată de el şi cea exprimată prin έπαινεΐν, cf. Prt., 346 b: έπαινέσαι και έγκωμιάσαι; Ti., 21 a: την θεόν . . . ύμνουντας έγκωμιάζειν; v. d. as. Hiperide, VI,7; 15; 33; 34. Ca şi în alte discursuri funebre, caracterul de laudă al cuvîntării este indicat de la bun început (cf. Lys., II, 1: 2; Demostene, LX, 1; Hiperide, VI, 3; Tucid., II, 35, 1), v. Thurow, pp. 14 şi 16.

42 în text: ευγένεια. Elogiul nobleţei înnăscute a atenienilor este făcut de Platon mai amănunţit şi mai explicit decît de alţi autori; pentru obligativitatea de a o lăuda cf. Arist., Rhet., 1309 b 18: ή δ' ευγένεια έντιμότης προγόνων έστίν; Thurow, ρ. 21.

43 în text: τροφή, „hrană" şi „creştere", — termenul e folosit în ambele sensuri aici de Platon.

44 în text: παιδεία, cf. Demostene, LX, 16; Hiperide, VI, 8 — 9.

45 în text este vorba de των έργων πραξις, „înfăptuirea faptelor", în această nouă dispositio referitoare la elogiul strămoşilor şi al celor morţi regăsim cele trei diviziuni tradiţionale ale encomiului: γένος, παιδεία şi έργα — cf. Demostene, LX, 3; Thurow, p. 21. Meridier, p. 59, vede în

respectarea atît de strictă a schemei tradiţionale în Menexenos un act ostentativ menit a pune în lumină caracterul satiric, de parodie al discursului.

46 în text se foloseşte cuvîntul poetic έπηλυς, cf. Eschil, Perşii, 243; Hdt., I, 78.

47 Cf. Hdt., VII, 161: μοῦνοι δ' εόντες ού μετανάσται; Xen., Memorab.,3, 5, 12; Demostene, LX, 4; Lys., II, 17 ; Hiperide, VI, 7 ; Thurow, p. 22, n. l şi 2.

48 în text: αυτόχθονες. Elogiul autohtoniei atenienilor este o temă comună tuturor discursurilor funebre, cf. Lys., II, 17, 43; Demostene, LX, 4; Hiperide, VI, 7, şi d. as. Criti., 109 d; Aristofan, Viespile, V, 1076; Hdt., VII, 161; Euripide, Medeea, 825 şi urm.; Ion, 267 etc. V. Thurow, pp. 22 şi 137; Meridier, pp. 57 şi 88, n. 1.

49 Cf. Demostene, 60, 4.

50 Cf. Lys., II, 17 ; Demostene, LX, 5 ; Isoc., IV, 25 ; Licurg, împotriva lui Leocrate, 21, 47, 85. în Ti., 23 d, se face aluzie la legenda naşterii lui Erichtonios din Gaia şi Hefaistos, întemeindu-se pe aceasta afirmaţia că Atena e mai veche decît Egiptul; cf. d. as. R., 470 d. în legătură cu acest motiv retoric, v. Meridier, p. 57; Thurow, pp. 22 şi 137.

51 Cf. Demostene, LX, 5 care îl imită pe Platon. Spre deosebire de alţi autori Platon nu apelează, după motivul autohtoniei, la acela al continuităţii locuirii Aticei; cf. Tucid., 11,36,1; Isoc., IV, 24; Xen., Memorab., 3, 5; 12; Demostene, LX, 4; v. Thurow, p. 22.

52 Invocarea tuturor oamenilor în elogiu este un motiv frecvent în epitafe: Lys., II, 1; 2; 3; 4; 10; 16 etc.; Demostene, LX, 4; 5; 17; 23; Hiperide, VI, 29 şi în Mx., 239 a-b; 240 a; 243 d; cf. Thurow, p. 26, n. 6.

53 în text: μαρτυρεί. Invocarea în sprijinul afirmaţiilor a unor mărturii, τεκμήρια, σημεία, μάρτυρες, este alt loc comun retoric; cf. Tucid.. II, 39,2; 41,2; 41,4; 42,1; Lys., II, 28; Demostene, LX, 5; Hiperide, VI, 1; 2 şi în Mx., 237 e; 238 a; 244 b; 246 c, v. Thurow, p. 20.

54 Aluzie la legenda potrivit căreia Atena şi Poseidon s-au certat pentru stăpînirea Aticei. înfigîndu-şi tridentul în pămîntul Acropolei ateniene, Poseidon a făcut să ţîşnească pe dată un izvor de apă. Ceva mai tîrziu, în vremea regelui Cecrops, Atena şi-a îngăduit să facă să apară lîngă izvor un măslin, cel dintîi

cunoscut pe solul Aticei. Furios, Poseidon a provocat-o la duel. Zeus a înlocuit lupta printr-o judecată a zeilor. Martor a fost Cecrops. Cu o majoritate de un vot, zeii au atribuit Atena zeiţei cu acelaşi nume întrucît a reieşit că ea făcuse un dar mai frumos decît Poseidon oamenilor. Scena disputei dintre Atena şi Poseidon era figurată pe un fronton al Partenonului, cf. Hdt., VIII, 55; Xen., Memorab., 3, 5, 10. în Criti., 109 b, Platon respinge legenda pe motiv că zeii, fiinţe desăvîrşite, nu se pot certa între ei; se afirmă că împărţirea pămîntului între zei a fost făcută paşnic. Pe baza contradicţiei între cele două texte platonice, unii comentatori au conchis că locul din Menexenos e o dovadă de caracterul parodic al scrierii, cf. Meridier, pp. 57 şi 64—65. Argumentul nu este concludent. Aşa cum arată Thurow, p. 138, trebuie să ţinem seama de caracterul diferit al celor două dialoguri: Menexenos este o operă de vulgarizare şi discursul cuprins în el, respectînd legea genului retoric, implică folosirea unor locuri comune ca legenda certei dintre Atena şi Poseidon, pe cînd Critias este o lucrare filosofică, unde superstiţiile şi legendele populare nu au ce căuta. Dealtfel, sensul legendei nu este combătut nici în Critias, unde se face, în alţi termeni, elogiul aceluiaşi pământ atenian. Tema excelenţei acestui pământ apare şi în Ti., 24 c.

55 Pentru această „definiţie a omului", cf. Ti., 42 a: ζώων το θεοσεβέστατον; 41c—d: δίκη καί ύμίν (sc. τοις θεοίς), έ'πεσθαι; Lg., X, 902 b: θεοσεβέστατον... πάντων ζώων άνθρωπος; Prt., 322 a; v. Thurow, p. 138.

56 Pentru vechimea Atenei, cf. Ti., 23 d. Potrivit legendei, Demeter ar fi dăruit lui Triptolemos, fiul lui Celeos, la Eleusis, primul bob de grîu şi l-ar fi învăţat agricultura; cf. Ranke-Graves, Griechische Mythologie, I, 24, pp. 77 — 80.

57Pentru comparaţia între femeie şi pământ, v. Lg., 740 a; Plt., 274 a.

58 In Criti., 110 e şi urm., fertilitatea solului atic este înfăţişată ca ieşită cu totul din comun atît sub raportul cantităţii cît şi al calităţii roadelor; se specifică însă că producţia a scăzut în epoca autorului sub raport cantitativ. în vremea lui Platon producţia de grîu a Aticei nu permitea exportul, acesta fiind chiar interzis. Afirmaţia din Menexenos nu poate fi invocată ca argument în favoarea teoriei „parodistice"; ea se referă la trecutul îndepărtat, în concordanţă cu Criti., loc. cit. Prezentarea

Atenei ca αίτιος άγαθων, „izvor de lucruri bune, de binefaceri" este un motiv retoric frecvent în epitafe (Tucid., II, 40, 4; Lys., 11,70; Demostene, LX, 5; Hiperide, VI, S; 9, 14; cf. infra, 244 b—d şi urm., Thurow, p. 23, cu n. 5).

59 Autorul are în vedere folosirea uleiului de măsline pentru ungerea luptătorilor şi celor care fac exerciţii gimnastice. Introducerea măslinului în Atica era atribuită, cum am văzut mai sus, n. 54, zeiţei Atena, în realitate măslinul este de origine libiana, ceea ce concordă cu mitul originii libiene a zeiţei. La Atena, chiar în secolul al II-lea e.n., se arăta pe Acropolă vizitatorilor măslinul făcut să răsară de Atena; cf. Ranke- Graves, Griechische Mythologie, I, p. 52, n. 4.

60 Este vorba de zeii olimpieni ale căror nume nu puteau fi pomenite într-un discurs funebru, ί'σμεν γάρ, tradus de noi prin „le ştim dealtfel" sau „le ştim desigur", a fost considerat de "Wilamowitz, urmat de Meridier în ediţia să, o interpolare ce falsifică sensul frazei; Wilamowitz traduce expresia prin „căci le ştim". Rolul zeilor în „educarea" atenienilor este expus în Timaios şi Critias : primii conducători şi educatori ai atenienilor au fost Atena şi Hefaistos (Ti., 23 d—24 e; Criti., 109 c şi urm.), cf. Thurow, pp. 138-139.

61 Cf. R., 414 e 1 şi nota precedentă. De remarcat că de la origine armele atenienilor sînt destinate, în viziunea lui Platon, apărării ţării, nu cuceririlor.

62 Elogiul constituţiei ateniene este, şi el, un loc comun în discursurile funebre; cf. Tucid., II, 37—41; Lys., II, 18—19; Demostene, LX, 25-26.

63 Compararea formei de guvernămînt, πολιτεία, cu o hrană, τροφή, este o particularitate a lui Platon, prea puţin luată în seamă de comentatori. Aşa cum se va vedea mai departe, Platon pune accentul pe funcţia educativă a constituţiei ateniene, vorbeşte despre forma de guvernămînt a Atenei mai curînd ca de un ideal ce reclamă efortul moral al omului decît ca de o realizare excelentă, aşa cum se întîmplă în cazul celorlalţi autori de epitafe; cf. Tucid., II, 37,2; Lys., II, 18; Hiperide, VI, 25, v. Thurow, pp. 24 şi 56 — 57.

64 în text: αγαθοί. înţelesul frazei este că bunele însuşiri ale cetăţenilor atenieni se datorează în mare măsură formei de guvernămînt create de înaintaşi, ei sînt cu adevărat buni în măsura în care nu se abat de la normele vechii constituţii

ateniene. Nu reiese din text că în contemporaneitate aceste norme sînt puse integral în practică, aşa cum afirmă Platon despre Atena timpurilor mitice în Ti., 23 e şi urm.; Criti., 110 b şi urm. sau despre Atena războaielor cu perşii în Lg698 b. Idealizînd constituţia Atenei, Platon nu o face în raport cu alte cetăţi (cf. Tucid., II, 37 şi urm.. — în raport cu Sparta), ci proiectînd idealul în trecut, v. Thurow, pp. 56 — 58, 142 — 143. Este de asemenea de remarcat faptul că Platon nu leagă strict pe άγαθοί, „buni, vrednici", de ήμεις, „noi" sau de πάντες, „toţi". Formularea rămîne oarecum nedeterminată; ea vorbeşte despre existenţa premisei necesare pentru afirmarea oamenilor ca άγαθοί, nu despre realitatea absolută a acestei afirmări, cf. Thurow, pp. 57 — 58 şi p. 26.

65 In text: αριστοκρατία, tradus de Robin prin „le gouvernement des meilleurs", de Meridier prin „le gouvernement de l'elite". Prezenţa cuvîntului aici nu este cerută în chip necesar de context; se bănuieşte o interpolare, v. Thurow, p. 123, n. 1.

66 Rezerva formulată de Platon denotă caracterul serios al discursului din Menexenos.

67 în text: μετ' ευδοξίας πλήθους αριστοκρατία. Definind astfel forma de guvernămînt a Atenei, Platon se distanţează net de ceilalţi autori de discursuri funebre care fac îndeobşte elogiul democraţiei (δημοκρατία) ateniene; cf. Tucid., II, 37,1; Lys., II, 18 şi 61; Demostene, LX, 26. Totodată el evită în acest fel contradicţiile lui Tucidide care, deşi e conştient de caracterul relativ al democraţiei ateniene (cf. Tucid., II, 65, 9) îl face pe Pericle să ascundă acest lucru în discursul său (II, 37, 1), v. Thurow, pp. 24 — 25. Originalitatea vederilor asupra formei de guvernămînt a Atenei din discursul lui Socrate denotă caracterul său de autentică expunere a doctrinei platonice.

68 In text: βασιλής. Platon se referă fie la arhontele cu funcţii mai ales religioase care purta acest titlu, fie la totalitatea arhonţilor, cf. Meridier, p. 90, n. 1.

69 în sensul că poporul este deţinătorul autorităţii supreme în stat.

70 Cf. Tucid., II, 37, 1. Meridier, p. 65, crede că expresia τοις άεί δόξασιν άρίστοις είναι tradusă de noi prin ,,celor care se vădesc a fi cei mai vrednici" are un sens ironic: nu cei ce sînt vrednici, ci aceia care par astfel primesc magistraturile.

Interpretarea suprasolicită textul. Amintim că verbul δοκεῖν, ,,a părea, a socoti potrivit" era larg folosit şi în decretele oficiale, de stat, cf. formula έδοξε τη βουλή και τω δήμω, „adunarea poporului şi sfatul au hotărît"; am putea vedea aici o aluzie la această formulă.

71 Cf. Thurow, pp. 131-132.

72 în text: αιτία δέ ήμῖν της πολιτείας ταύτης ή έξ 'ίσου γένεσις. εξ 'ίσου, ,,deopotrivă", arată aici, după cum se vede din context, nu numai egalitatea juridică, dată de naşterea ca oameni liberi a cetăţenilor atenieni, ci şi consangvinitatea lor, omogenitatea de neam.

73 în text: παντοδαποί; cf. Lg., 708 d; R., 381 c, 567 e. Aici este vorba de unitatea de origine a locuitorilor care în Legile, loc. cit., apare drept o premisă favorabilă pentru fondarea cetăţii ideale; cf. Thurow, p. 134.

74 în text: άνώμαλοι, „inegali, lipsiţi de omogenitate", cf. Lg., 773 b, unde se recomandă căsătoria între persoane de asemenea condiţie şi temperament încît cetatea să nu devină o πόλις άνώμαλος, ci bogăţia să fie repartizată omogen.

76 Formele de guvernămînt sînt άνώμαλοι πολιτεϊαι, v. nota precedentă. Jocul de cuvinte nu este singurul argument al raţionamentului, cum crede Meridier, p. 69, n. 4. Ideea că la baza regimului politic atenian stă comunitatea de origine a locuitorilor Atenei este o idee centrală a elogiului, ce se încadrează armonios în doctrina platoniciană în genere, cf. Ti., 58 a.

76 Cf. Lg., 712 e şi urm.; Thurow, p. 135.

77 Ideea că frăţia întemeiază unitatea cetăţii se regăseşte în R., 463 a —c, cf. Thurow, p. 135. Ideea că e de preferat ca locuitorii cetăţii ideale să aibă o origine comună, în Lg., 708 d.

78 în text: ίσογονία, după Friedlander, II, p. 331, un termen forjat de Platon; cf. Thurow, p. 133, n. 3.

79 In text: ή ισογονία ήμας ή κατά φύσιν ισονομίαν αναγκάζει ζητεῖν κατά νόμον. Pasajul, deosebit de important, ne relevă că, potrivit lui Platon, egalitatea în faţa legilor este obiectul unei perpetue aspiraţii, nu o realitate de fapt în viaţa politică atenianã. în al doilea rînd afirmaţia de mai sus arată că natura, generatoare a omogenităţii atenienilor, oferă doar premisele pentru ca aceştia să-şi dezvolte virtutea, άρετή, în ordinea legilor, a acţiunii omeneşti conştiente. în sfîrşit celebra

egalitate „democratică" atenianã nu poate exista decît într-un cadru legal, ea nu poate fi concepută în afară de νόμος, „lege". Pasajul se recomandă ca un concentrat de platonism etic şi politic, cf. Thurow, pp. 140-143.

80 In text: ὑπείκειν ἀλλήλοις ... αρετής δόξη καί φρονήσεως. Egalitatea promovată de Platon nu este una aritmetică, ei una geometrică, după propria-i definiţie; cf. Lg., 757 b—e (d.as. 737 c şi 744 c) şi Grg., 508 a: echitatea cere să se dea oamenilor care se disting prin virtute şi educaţie cinstiri mai mari decît celorlalţi (Lg., loc. cit.), v. Thurow, p. 141.

81 în text: ἐν πάση ελευθερία, cf. Grg., 452 d, unde sofistul susţine că puterea de a convinge a retoricii dă oamenilor libertatea şi-i face totodată stăpîni ai concetăţenilor lor. Este evident contrastul dintre această idee şi cele susţinute pînă aici de Socrate, dcci de Platon. Pentru acesta din urmă, libertatea deplină la care sînt hărăziţi prin natura lor atenienii, uniţi prin comunitatea şi omogenitatea lor înnăscută, se realizează în cadrul legal al formei lor de guvernămînt, ce presupune rolul conducător al oamenilor distinşi, cu reputaţia virtuţii şi a înţelepciunii.

82 Spre deosebire de Tucid., II, 37; 40; 42, Platon nu stăruie asupra vieţii private şi a felului în care s-a manifestat în acest domeniu vrednicia celor morţi.

83 După ce a elogiat γένος şi παιδεία atenienilor, oratorul trece acum, potrivit planului anunţat în dispositio (237 b) la înfăţişarea faptelor lor, ἔργα. Prezentarea acestor fapte e precedată aici de o prothesis în care se enunţă ideea fundamentală din elogiu: atenienii au luptat întotdeauna pentru libertatea (ελευθερία) Greciei, fie împotriva barbarilor, fie împotriva altor eleni. Tipic pentru Platon este faptul că el prezintă în această lumină şi evenimentele din epoca mitică. Ideea e subliniată insistent în tot cursul discursului (239 d; 240 e; 241 c—e; 242 a, b, c, d; 243 a, c; 244 d-e; 245 b—e). Ea dictează şi selecţia faptelor evocate : Platon nu-şi propune să facă o expunere istorică, ci să ilustreze, prin exemplu luate din istorie o ideologie, făcînd operă de propagandă şi, mai ales, de educaţie. Discursul este foarte ordonat: două noi protheseis vor precede înfăţişarea evenimentelor din războaiele cu perşii (239 d) şi a celor inter-greceşti (241 e—242 a). Evocarea fiecărui eveniment, mai pe larg sau mai pe scurt, va fi urmată de o

apreciere asupra lui, de o morală care-i pune în evidenţă semnificaţia şi valoarea educativă. Ideea că atenienii sînt protagoniştii libertăţii Greciei apare şi în alte discursuri funebre; cf. Tucid., II, 40, 5; Lys., II, 25; 41; 47; 68; Demostene, LX, 18; 23-24; Hiperide, VI, 4-5. Nicăieri însă ea nu deţine locul central pe care i-l rezervă Platon, încît ni se pare greşită încercarea de a vedea şi aici o simplă parodiere a epitafelor, cum face Meridier, p. 58, v. contra Thurow, p. 27 şi urm.

84 Captatio beneuolentiae, cf. Lys., II, 1.

85 Eumolpos era fiul lui Poseidon şi al fiicei lui Boreas, Chione. După o serie de peripeţii dramatice Eumolpos ajunge în Tracia, unde complotează împotriva regelui Tegyrios şi este nevoit să se refugieze la Eleusis. Căindu-se pentru greşelile lui, el devine preot al misterelor Demetrei şi Persephonei. A iniţiat în misterele eleusine pe Heracles şi l-a învăţat să cînte din liră. Iertat în cele din urmă de Tegyrios, ajunge succesorul lui pe tronul Traciei. Cînd între Atena şi Eleusis izbucneşte un război, Eumolpos porneşte cu o mare oştire tracă în ajutorul eleusinilor. în numele lui Poseidon, pretinde tronul Aticei. Regele Erechteus, consultînd oracolul, primeşte porunca de a-şi sacrifica fiica, pe Otionia, jertfind-o zeiţei Atena, în vederea obţinerii victoriei în luptă. Odată cu Otionia se jertfesc, prin sinucidere, surorile ei Pandora şi Protogonia. Atenienii înfrîng pe Eumolpos, care este ucis de Erechteus. Dar Poseidon însuşi sau Zeus, la rugămintea lui, se răzbună ucigîndu-l pe Erechteus. După victorie, devine rege al Atenei Ion, cel care condusese armata ateniană. Fiul lui Eumolpos, Keryx, ajunge preot al misterelor în Eleusis. Eleusinii se supun atenienilor, păstrîndu-şi însă controlul asupra misterelor. Fiicele lui Erechteus au făcut obiectul unui cult la Atena, cf. Ranke-Graves, Griechische Mythologie, I, 47, pp. 149 — 151. Aluzia la legenda lui Eumolpos este un motiv retoric frecvent, cf. Xen., Memorab., 3, 5, 10; Tucid., II, 15,1; Isoc., IV, 68; Demostene, LX, 8.

86 Platon se referă la lupta atenienilor împotriva Amazoanelor. Legenda este transmisă în mai multe versiuni. Pricina invaziei Amazoanelor în Atica a fost răpirea reginei lor, Antiope, de către Teseu, care o ia de soţie. După unele tradiţii. Amazoanele, conduse de sora reginei răpite, Oreithya, au venit asupra Atenei după ce s-au aliat cu sciţii, au trecut Bosforul cimerian şi apoi Dunărea, au străbătut Tracia, Tesalia şi Beoţia.

După alte tradiţii, au venit în Tracia prin Frigia. Victoria lui Teseu asupra "Amazoanelor s-ar fi produs în luna boedromion (septembrie-octombrie); în amintirea evenimentului, atenienii serbau aşa- numitele Boedromii. La Atena exista şi un sanctuar al Amazoanelor, Amazoneion, cf. Ranke-Graves, Griechische Mythologie, I, 100, pp. 320-323; Plu., Teseu, XXVI-XXV1II; Hdt., IX, 27; Xen., Memorab., 3, 5, 10; Lys., II, 4—6; Demostene, LX, 8; Isoc., IV, 68-70.

87 Praeteritio de aici lasă să se presupună alte fapte de glorie săvîrşite de atenieni, probabil din vremea lui Teseu. Exempla din epitafe erau probabil canonizate în vremea cînd scria Platon; cf. Xen., Memorab., 3, 5, 10; Hdt., IX, 27; v. Thurow, p. 30, n. 2.

88 Aluzie la expediţia celor şapte împotriva Tebei, cetatea întemeiată de Cadmos. Expediţia a fost provocată de refuzul lui Eteocle, fiul lui Oedip şi al Iocastei, de a împărţi domnia cu fratele său, Polinice, aşa cum se înţeleseseră. Polinice face apel la Adrast, regele argeenilor şi socrul său care-i vine în sprijin cu o mare oştire. Cei şapte conducători ai armatei au fost Polinice, Adrast, Tideu, Capaneu, Hippomedon, Amphiaraos şi Parthenopaios. După ce, într-un duel, Eteocle şi Polinice se ucid unul pe celălalt, comanda trupelor tebane revine lui Creon. Bătălia era pierdută de argeeni, dar Creon refuză să le îngăduie să-şi ridice morţii. Adrast cheamă atunci în ajutor pe Teseu, regele Atenei. Acesta cucereşte Teba şi dă pe morţi rudelor lor. După Philochoros, citat de Plu., Teseu, XXIX, Teseu nu i-a înfrînt în război pe tebani, ci i-a convins pe cale paşnică să îngăduie ridicarea morţilor; aceasta ar fi prima înţelegere din istorie pentru ridicarea celor morţi; cf. Ranke- Graves, Griechische Mythologie, II, 106, pp. 13 — 18. Aluzia la intervenţia lui Teseu este un loc comun retoric; cf. Hdt., IX, 27; Lys., II, 7—10; Demostene, LX, 8; Isoc., IV, 54-55.

89 După moartea lui Heracles, Alcmena mama sa, i-a luat cu sine în Tiryns pe unii dintre copiii eroului. Alţii au rămas în Teba şi Trachis. Euristeu, regele Micenei argeene, decide să-i izgonească pe Heraclizi din Grecia, de teamă că, ajungînd la maturitate, îl vor răzbuna pe tatăl lor. Trimite deci o solie la Keyx, regele din Trachis, cerîndu-i să-i predea lui pe copii. Neputînd să-i ajute, împotriva lui Euristeu, Keyx îi lasă pe Heraclizi să părăsească oraşul. Dintre toate cetăţile greceşti

numai Atena are curajul să-i primească şi să-i ocrotească pe copiii eroului. Atenienii ajung astfel la război cu Euristeu, pe care-l înfrîng. Este primul război al Atenei cu peloponezienii; cf. Ranke-Graves, Griechische Mythologie, II, 146 a—c, pp. 198—199. Episodul găzduirii şi ocrotirii Heraclizilor nu era numai un loc comun retoric (cf. Hdt., LX, 27; Lys., II, 11 — 16; Xen., Memorab., 3, 5, 10; Demostene, LX, 8; Isoe., IV, 56—60); AristRhet., II, 22, 1396 a, arată că aluzia la el este de rigoare în orice elogiu al Atenei, v. şi Meridier, p. 57.

90 Aluzie la Eschil, Cei şapte contra Tebei; Euripide, Rugătoarele şi Heraclizii.

91 Dimpotrivă, Tucid., II, 41, 4 şi Isoc., IX, 8 — 11 fac o critică a poeziei, incapabilă să cînte virtutea atenienilor. Este locul să arătăm că în discursul funebru atribuit lui Pericle de Tucidide nu se vorbeşte deloc de faptele din epoca mitică a Atenei; Lysias prezintă pe larg cele trei evenimente pe care le întîlnim şi la Platon (lupta cu Amazoanele, intervenţia lui Teseu în conflictul cu Teba, episodul Heraclizilor), Demostene se referă la aceleaşi evenimente mitice ca şi Platon, iar Hiperide trece peste tot ce nu ţine de istoria contemporană lui, cf. Thurow, p. 29.

92 Am tradus prin „în uitare", ἐν αμνηστία. Unii editori preferă lecţiunea ἐν μνηστεία ἐστιν, care înseamnă „este cerută în căsătorie"; expresia se foloseşte pentru a arăta că o femeie e liberă, se poate căsători şi, susţin editorii amintiţi, printre care Meridier, p. 91, n. 1, în cazul de faţă vrea să indice că subiectul despre care e vorba e virgin, n-a fost tratat de nici un scriitor. Este de remarcat că Platon trece aici cu vederea remarcabile realizări ale literaturii elene dedicate războiului cu perşii: Fenicienele lui Phrynichos, Perşii lui Eschil, odele în care Pindar slăveşte Atena pentru rolul ei în războaiele medice, elegiile lui Simonide în cinstea victoriilor de la Marathon, Salamina şi Plateea. Cercetătorii care văd în discursul din Menexenos o parodie invocă şi această „minciună grosolană" în sprijinul teoriei lor, cf. Meridier, p. 64. Cei care-i combat, ca Thurow, p. 30, se întreabă dacă nu cumva afirmaţia i ni Platon nu ascunde o judecată critică negativă asupra acestor opere literare. Lys., II, 3 şi Isoc., IV, 82 (cf. IX, 8 — 11) dezvoltă o critică a poeziei, incapabilă să cuprindă toate evenimentele în toată măreţia lor, iar Demostene, LX, 9, ne oferă, despre aceleaşi războaie cu

perşii, o afirmaţie similară cu aceea a lui Platon. Afirmaţia ţine deci de un obicei retoric şi ţinteşte să arate că poezia, oricît de izbutită, nu se poate ridica la înălţimea virtuţii eroilor elogiaţi, cu atît mai mult cu cît acum e vorba de eroi istorici, nu mitici.

93 Fraza serveşte drept prothesis pentru partea din discurs consacrată războaielor cu perşii, cf. nota 83. Ea include o apreciere generală asupra semnificaţiei acestor războaie: apărarea de către atenieni a libertăţii elenilor din Europa; cf. Lys., II, 21; Hiperide, 6, 35.

94 Cyrus cel Mare (557—529 î.e.n.), întemeietorul Imperiului persan. De neam ahemenid, se răscoală împotriva regelui med Astyages, cucereşte capitala acestuia, Ecbatana (553/52 î.e.n.), îl face prizonier pe rege şi creează un stat persan destinat a deveni o mare putere a lumii pentru mai multe secole. Cyrus a cucerit Lydia, unde stăpînea Cresus (546 î.e.n.), apoi Ionia cu cetăţile greceşti, Babilonul (539 î.e.n.), dar a murit în timpul unor lupte cu părţii şi massageţii, înainte de, a fi anexat Imperiului său şi Egiptul. Despre eliberarea perşilor şi cuceririle lui Cyrus în Asia, cf. Hdt., I, 127; 75-83, 162-191.}

95 Cambise (529—521 î.e.n.), fiul şi succesorul lui Cyrus cel Mare, cucereşte Egiptul şi Libia, cf. Hdt., III, 1—13.

96 Darius (521—486 î.e.n.), fiul lui Histaspe, rege pers, succesorul lui Cambise. Domnia lui marchează apogeul puterii persane. Darius a consolidat frontierele Imperiului persan pe Caucaz, Indus, a definitivat cucerirea Egiptului, reuşeşte să cucerească Tracia şi încearcă fără succes să-şi întindă stăpînirea la nord de Dunăre; cf. Hdt., III—IV.

97 Platon se referă la un episod din timpul răscoalei din Ionia (599—594 î.e.n.), conduse de Milet, împotriva stăpînirii persane. La cererea răsculaţilor Atena trimite în sprijinul lor 20 de triere; Eretria adaugă alte 5 corăbii. în vara lui 498 î.e.n., atenienii şi eretrienii de pe aceste corăbii — cca 2000 oameni — participă la atacarea şi incendierea oraşului Sardes. Perşii sînt nevoiţi să ridice asediul Miletului, dar zdrobesc trupele atacatorilor la Efes. Rămăşiţele corpului expediţionar revin în Europa; cf. Hdt., V, 99—103; Glotz, Histoire grecque, II, Paris, 1938, p. 23. Meridier, p. 60, vede în calificarea de „pretext" dată de Platon incidentului de la Sardes, pentru a explica ofensiva lui Darius împotriva atenienilor, un exemplu de deformare a adevărului istoric în discursul din Menexenos.

98 Herodot, VI, 95, 1 nu dă o cifră precisă; Cornelius Nepos, Miltiade, 4, vorbeşte de numai 210.000 oameni; Glotz, Histoire grecque, II, p. 33, crede că armata persană nu depăşea 50.000 de oameni; Bengtson, Griechische Geschichte, Munchen, 1969, p. 157, o evaluează la 20.000. Numărul folosit de Platon este stereotip, are semnificaţia „multă oaste"; cf. Lys., II, 21; Hdt., VII, 20; 60-99 etc., v. Thurow, p. 70.

99 Herodot, VI, 95, 2, vorbeşte de 600 corăbii, cifră acceptată şi de cercetătorii moderni, cf. Thurow, p. 70.

100 Expediţia perşilor era condusă de Datis şi Artaphernes. Ea a avut loc în primăvara lui 490 î.e.n. După ce cuceresc Naxos, perşii pătrund în Eubeea, distrug Carystos şi apoi cuceresc, prin luptă, Eretria. Atenienii trimiseseră eretrienilor un corp de sprijin de 4000 cleruhi din Chalcis, dar constatînd "lamentabilele disensiuni interne din oraş le ordonă să se retragă; cf. Hdt., VI, 94—101; Glotz, op. cit., II, pp. 33 — 34. Episodul invaziei lui Datis în Eubeea este povestit şi în Lg., 698 c—d, unde stratagema mai jos relatată este prezentată ca un lucru nesigur. Totuşi, ni se pare greşită, prin exagerare, afirmaţia lui Meridier, care citează pe Wendland: „l'anecdote ... est rapportee dans les Lois avec un sourire, comme un racontar au moins suspect" (p. 65). Este adevărat că Herodot nu pomeneşte nimic despre lanţul de perşi care au străbătut Eubeea; el dă însă detalii despre această operaţie care ar fi fost aplicată în Chios, Tenedos, Lesbos; cf. Herodot, VI, 31. A. Dies, în Introducerea sa la ediţia Legilor, „Les Belles Lettres", 1951, pp. XXVII—XXIX, constată concordanţa de fond dintre descrierea episodului eretrian în Legile şi Menexenos.

101 La Herodot, VI, 101, 2 se indică o durată de 7 zile.

102 în realitate, la Marathon au luptat alături de atenieni o mie de plateeni; cf. Hdt., VI, 108 şi urm.; Glotz, op. cit., II, p. 35. Dar nici în Lg., 698 d, Platon nu pomeneşte nimic despre prezenţa plateenilor, astfel încît omisiunea nu constituie o dovadă puternică de caracterul parodic al discursului, cum crede Meridier, p. 64. Dealtfel, chiar Herodot nu insistă asupra rolului plateenilor în luptă, aceştia sînt pomeniţi de el numai o dată, atenienii de 7 ori, v. Thurow, pp. 69—70.

103 Cf. Lg., 698 e, unde Platon sugerează două explicaţii pentru întîrzierea lacedemonienilor: 1. războiul cu mesenienii (cf. Lg., 692 d—e) şi 2. respectul pentru prevederea religioasă de

a nu porni în campanie înainte de a avea lună plină, explicaţie dată şi de Herodot, VI, 106.

104 Bătălia de la Marathon (13 septembrie 490) a intrat în legendă; oricît de mult ar fi exagerat atenienii importanţa ei, nu-i mai puţin adevărat că această bătălie a marcat intrarea Atenei în rîndul marilor cetăţi ale lumii antice, consacrîndu-i forţa militară; Glotz, Histoire grecque, II, p. 40. Pentru calificativele de ηγεμόνες, „conducători" şi διδάσκαλοι, „învăţători" ai celorlalţi greci date atenienilor, cf. Tucidide,

II, 41, 1.

105 în text: παν πλήθος καΐ πας πλούτος άρετή ύπεικει. Pentru opoziţia πλήθος — άρετή, „mulţime" — „virtute", cf. Hdt., VII, 104; Tucid..

III, 56, 5; Lys., II, 23; 33; 40; Andocide, I, 107; Isoc., IV, 91; VI, 60; Hiperide, VI, 19; Thurow, p. 33.

106 Cf. Lys., II, 60; Demostene, LX, 23.

107 Bătălia de la Salamina, pe mare şi pe uscat, a pus capăt ofensivei perşilor lui Xerxes, care ajunseseră să ocupe Atena (septembrie 480 î.e.n.). Din cele 378 vase greceşti care au luat parte la această luptă, numai 180 erau ateniene, v. Glotz, op. cit., II, pp. 71 — 82.

108 Bătălia navală de la Artemision, în dreptul coastei de nord a Eubeei, a avut loc simultan cu cea de la Termopile (începutul lui septembrie 480 î.e.n.). Din cele 271 vase greceşti care au luat parte la bătălie, 147 erau ateniene, restul aparţinând Corintului, Megarei, Spartei, Eginei etc. Bătălia de la Artemision nu a reprezentat un succes net al armatei greceşti. Ea a fost anterioară victoriei decisive de la Salamina. Faptul că Platon o pomeneşte după aceasta din urmă ne arată că perspectiva lui nu este cea a istoricului, cronologică; potrivit scopului educativ al discursului faptele sînt citate pentru valoarea lor exemplară şi formativă, pentru efectele lor morale. în acest sens bătăliile de la Artemision şi Salamina au arătat grecilor că pot învinge pe perşi şi pe mare, susţine Platon, completînd învăţămintele bătăliei dc la Marathon. Din acelaşi motiv, Platon nu acordă Salaminei şi Artemisionului locul important pe care-l deţin la Lys., II, 27 — 43; Herodot, VIII, 56 şi urm. In Legile, 707 c—d, victoria de la Salamina, legată de bătălia de la Artemision, nu este depreciată, aşa cum crede Meridier, p. 65. Situîndu-le în altă perspectivă, Platon arată că

ele nu au aceeaşi importanţă ea luptele de la Marathon şi Plateea; el vorbeşte aici despre inferioritatea morală a marinarilor faţă de hopliţii ce luptă pe uscat, fără posibilitatea de a se retrage; v. Thurow, p. 33, Glotz, op. cit., II, pp. 69-71.

109 Consecvent planului său, Platon dezvăluie, după povestirea fiecărui eveniment semnificaţia sa educativă. La alţi autori, Lysias de pildă, orînduirea faptelor e cronologică.

110 Lupta de la Plateea (august 479 î.e.n.) a marcat definitiva eliberare a Greciei de perşi. Armata persană, condusă de Mardonios număra 125 000 de oameni, cea greacă, 40 000 dintre care numai 8000 atenieni. Comandantul armatei greceşti era spartanul Pausanias. Cifrele privind numărul luptătorilor sînt date diferit de izvoare, în orice caz disproporţia la care face aluzie Platon este reală, cf. Glotz, op. cit., pp. 82 — 92. Pentru aprecierea luptei de Platon, cf. Lg., 707 c.

111 Eurymedonul este un rîu din Pamphylia (azi Kopru-Su) în parte navigabil. La gurile lui, Cimon, fiul lui Miltiade, a învins (în 468 sau 465 î.e.n.) flota persană, apoi, debarcîndu-şi infanteria învinge armata venită în ajutorul echipajului acesteia. Cimon capturează în continuare escadra feniciană care urma să întărească forţele perşilor; cf. Tucidide, I, 100; Glotz, op. cit., II, p. 129.

112 Este vorba probabil de victoria ateniană din bătălia navală de la Salamina Ciprului (450 î.e.n.), „ultimul succes al grecilor împotriva barbarilor în secolul al V-lea", — Glotz, op. cit., II, p. 158; cf. Tucid., I, 112.

113 în anul 459 î.e.n. flota greacă din Cipru, condusă de Charitimides, vine în ajutorul Egiptului răsculat împotriva perşilor sub conducerea libianului Inaros. După victorii asupra perşilor pe Nil şi ocuparea parţială a Memphisului, atenienii sînt nevoiţi să se retragă. în 456 î.e.n. o nouă intervenţie persană care durează pînă în 454 î.e.n., desfăşurată sub comanda lui Megabyzes, readuce Egiptul la ascultare şi provoacă flotei şi trupelor ateniene o mare înfrîngere. Platon trece sub tăcere ceea ce s-a numit „dezastrul din Egipt", eveniment funest din istoria Atenei, cu consecinţe grave; cf. Glotz, op. cit., II, pp. 148 —149 şi 154 —155. Unii comentatori văd în această omisiune o dovadă a caracterului parodic al discursului din Menexenos, cf. Meridier, p. 59; Tucid., I, 104, 109-110.

114 Cf. Lys., II, 56. Pentru motivul retoric „lipsa de frică a

grecilor", cf. Tucid., II, 37, 1, 40, 4, 42, 4; Lys., II, 12, 15, 23, 25 etc.; Hiperide, VI, 5; Mx., 245 b, 241 b-c, 248 b; v. Thurow, p. 34, cu n. 2.

115 Această evaluare a războaielor cu perşii constituie prima parte din prothesis la prezentarea războaielor interelenice (241 c — 242 a).

Este locul să arătăm că în discursurile funebre războaiele cu perşii nu sînt întotdeauna evocate separat de războaiele intergreceşti; cf. Tucid., XI, 36, 4; Lys., II, 20, 48; Demostene, LX, 10 şi nrm. Platon este singurul autor care dezvoltă în două pasaje strict deosebite povestirea faptelor de vitejie ale atenienilor în cele două categorii de lupte, dînd fiecăreia un alt sens: pentru libertatea întregii Grecii faţă de primejdia persană, barbară, au fost duse unele, pentru libertatea cetăţilor greceşti una faţă de alta — celelalte, v. Thurow, p. 31.

116 în text se folosesc termenii ζήλος, „invidie" şi φθόνος, „ură". Aceeaşi motivare a atacurilor contra Atenei la Lys., II, 48; cf. Isoc., IV, 104; Thurow, p. 38. Folosind expresia της πόλεως τιμωμένης, „Cetatea dobîndind loc de cinste", Platon evită să atingă problema luptei Atenei pentru hegemonie asupra celorlalte cetăţi greceşti, adevăratul motiv al conflictelor interelenice, după încheierea războaielor cu perşii. Alţi autori de epitafe sînt mai expliciţi asupra acestui punct; cf. Tucid., II, 36, 2, 41, 3; Lys., II, 47, 55, 57; Hiperide, VI, 10, 13, 15. La Lysias, hegemonia ateniană este consecinţa firească şi justificată a războaielor cu perşii, v. Thurow, pp. 38 şi 43.

117 Ideea că Atena luptă împotriva celorlalţi eleni numai de nevoie, împotriva voinţei ei, este insistent repetată în discurs; cf. 242 c—e, 243 a-b, 244. b, 245 b-e.

118 Lupta de la Tanagra (iulie 457 î.e.n.) a fost, după Tucidide, o victorie a lacedemonienilor (I, 108). Chiar dacă astfel stau lucrurile, Platon nu poate fi învinuit de deformare a adevărului (cf. Meridier, p. 63, cu n. 2), deoarece îndată după sîngeroasa înfruntare, lacedemonienii, epuizaţi, nu fructifică eventualul succes. Episodul se încadrează în conflictul dintre Atena şi Sparta pentru hegemonie. Lacedemonienii, susţinători ai oligarhilor tebani, încercau să provoace un conflict între beoţienii aflaţi în sfera de influenţă a acestora şi atenieni. Atenienii apar la Platon drept susţinători ai libertăţii beoţienilor deoarece, împotriva Spartei, ei încurajau acum principiul

autonomiei cetăţilor acestora faţă de Teba, — cf. Glotz, op. cit., II, pp. 150-151.

119 în lupta de la Oinophyta (septembrie 457) atenienii înfrîng pe beoţienii aliaţi cu lacedemonienii şi readuc în cetăţile eliberate pe partizanii autonomiei, exilaţi de aceştia. între ei se aflau mulţi oligarhi, dar s-au instaurat în multe cetăţi şi regimuri democratice, — cf. Glotz, op. cit., II, pp. 152 — 153. După Tucid., I, 108, victoria de la Oinophyta s-a produs la 62 de zile după Tanagra, în vreme ce Platon o situează „în a treia zi". Unii comentatori văd şi aici o exagerare parodică, patriotardă a discursului, cf. Meridier, p. 63. în realitate Platon nu contrazice pe Tucidide. Se poate susţine că la 62 de zile după Tanagra, pătrunzînd din nou în Beoţia, atenienii au învins la Oinophyta, într-a treia zi de la plecarea în expediţie, — cf. Thurow, pp. 107—108.

120 în mormîntul comun din Cerameicos.

121 Σφαγία sau mai corect Σφαγίαι se numesc trei insule situate lîngă coasta de vest a Messeniei. Cea mai importantă dintre ele e numită Sphacteria, cf. Burchener, RE, II, 3, 1929, col. 1679—1680. Aici, atenienii dobîndesc în august 425 î.e.n. victoria asupra lacedemonienilor, la care face aluzie Platon. Episodul a fost dramatic. Un grup de 420 de lacedemonieni, asediaţi fără speranţă de scăpare, au rezistat vreme de mai bine de două luni atenienilor. Nevoiţi să se predea — rămăseseră numai 292, dintre care 120 cetăţeni spartani — prinşii au fost ţinuţi ca ostateci pînă ce Sparta avea să încheie cu Atena pacea în condiţiile cerute de atenieni, — cf. Tucidide, IV, 39—41. Şi aici, unii comentatori au văzut o exagerare intenţionată în sens parodic a realităţii, — cf. Meridier, p. 61; pentru evenimente, v. Glotz, op. cit., II, pp. 643-646.

122 în text: προς μεν το άμόφυλον; pentru ideea că grecii sînt prin natură înrudiţi, iar barbarii străini şi duşmani, — cf. R., 471 a.

123 Cf. R., 471 a. Unii comentatori arată că în mentalitatea antichităţii prinşii de război, ca proprietate a învingătorului, pot fi chiar ucişi. Invocînd mărturia lui Tucidide, I, 30, 1; III, 66, 2 şi alte exemple, Thurow, p. 108, susţine acest punct de vedere în lumina căruia gestul atenienilor la Sphacteria reprezintă într-adevăr un act de generozitate.

124 în realitate, pacea lui Nicias (421 î.e.n.), care pune capăt

celui de al doilea război peloponeziac, foarte fragilă, era mai curînd expresia epuizării combatanţilor. în aparenţă, Atena îşi asigura hegemonia în lumea greacă, dar beneficiile ei reale erau foarte reduse. Pacea care a urmat a fost caracterizată drept „une paix fourree", — Glotz, op. cit., II, pp. 654-658.

125 Al treilea război, în viziunea lui Platon, cuprinde expediţia din Sicilia în cadrul a ceea ce s-a numit „războiul indirect" şi apoi conflictele care au dus la căderea imperiului atenian.

126 Leontinoi, cetate în estul Siciliei, lîngă golful Cataniei. Ameninţată de tendinţele dominatoare ale Siracuzei, susţinută de aliaţii ei dorieni, încheie, ca şi Region şi alte oraşe siciliene, un tratat cu Atena în 433 î.e.n. în virtutea acestui tratat, Atena întreprinde prima expediţie din Sicilia (septembrie 427 î.e.n.). Dar sicilienii înşişi renunţă la luptă şi congresul de la Gela (424 î.e.n.) consfinţeşte prin formula „Sicilia sicilienilor", în fapt, dominaţia Siracuzei în insulă. în 422 î.e.n., Siracuza izgoneşte pe democraţi din Leontinoi, consolidîndu-şi stăpînirea. Atenienii încearcă să intervină fără succes. în sfîrşit, cînd în 416 î.e.n. şi Segeste, altă cetate siciliană aliată Atenei, este ameninţată de siracuzani şi face apel la ei, atenienii întreprind marea expediţie din Sicilia (415—413 î.e.n.) soldată cu un eşec; cf. Glotz, op. cit., II, pp. 640-641, 683-705; H. P. Drogemuller, KP, 3, 1969, col. 570-572.

127 Dezastrul din Sicilia are explicaţii mult mai complexe, printre care amintim episodul acuzării şi rechemării lui Alcibiade, unul dintre conducătorii expediţiei şi fuga lui la Sparta. în august 414 î.e.n. lacedemonienii reintră direct în luptă cu atenienii, Corintul trimite ajutoare Siracuzei şi în cele din urmă flota ateniană suferă o distrugere aproape totală, cf. Glotz, loc. cit. în Sicilia, atenienii au înregistrat totuşi cîteva victorii, anulate desigur de dezastrul final. Felul în care Platon sugerează greşelile comise în timpul războiului, lauda duşmanilor, ne împiedică să vedem aici o grosolană denaturare a adevărului, cum cred unii comentatori, cf. Meridier, p. 61.

128Aluzie la campania navală din Helespont (411—410 î.e.n.), în cadrul căreia, la Cynossema şi Abydos, atenienii înfrîng flota peloponeziană, redobîndind supremaţia pe mare, cf. Glotz, Histoire grecque, II, pp. 733-735.

129La Cyzicos (martie 410 î.e.n.), sub conducerea lui

Alcibiade, atenienii capturează printr-o abilă manevră flotele peloponeziană şi siracuzană, v. Glotz, Histoire grecque, II, pp. 735—736.

130 în vara anului 412 î.e.n. Sparta încheie un tratat cu perşii, îndreptat împotriva Atenei, cf. Glotz, op. cit., II, p. 712.

131 Platon evocă aici situaţia disperată a atenianului Conon, blocat cu flota sa la Mytilene, în anul 406 î.e.n. de amiralul spartan Callicratidas. După ce pierde 30 de corăbii în lupta dată chiar în port, Conon primeşte în sprijin alte 150 nave, nu 60 cum afirmă Platon; ele se ciocnesc în luptă cu peloponezienii lui Callicratidas în zona insulelor

Arginuse, cîştigînd o strălucită victorie, cf. Glotz, op. cit., II, pp. 745 — 748.

132 în cursul bătăliei din insulele Arginuse, 2000 de atenieni mor înecaţi, fără ca trupurile lor să poată fi scoase din mare. în octombrie 406 î.e.n. şase generali sînt condamnaţi la moarte acuzaţi de a nu fi făcut tot posibilul spre a-şi îndeplini această îndoită datorie faţă de camarazii de luptă naufragiaţi şi faţă de legea religioasă care impunea recuperarea cadavrelor. Sensul afirmaţiei din discurs este că morţii rămaşi în mare sînt în chip simbolic şi ei înmormîntaţi în Cerameicos, v. Glotz, op. cit., II, pp. 748 — 751 şi supra, n. 7.

133 în realitate, după victoria din Arginuse a urmat (405 î.e.n.) marea înfrîngere a Atenei în lupta de la Aigos-Potamos. Lysandros asediază apoi Atena care capitulează. La 22 aprilie 404 Lysandros intră în Pireu, după ce Atena semnase tratatul prin care se obliga să-şi distrugă zidurile, să predea flota şi să-i recheme pe partizanii lacedemonienilor din exil. Cetatea supravieţuieşte dar supusă Spartei, cf. Glotz, op. cit., II, pp. 751 —758.

134 Numai în perspectiva deschisă de această frază se poate explica omisiunea înfrîngerii Atenei din discursul lui Socrate, care i-a făcut pe unii comentatori să vadă şi aici o dovadă de intenţionată falsificare a adevărului, în acord cu spiritul parodic al lucrării, cf. Meridier, p. 61. Înfrîngerea atenienilor nu înseamnă o înfrîngere a elenilor, care alcătuiesc o mare familie; victoria Spartei e numai un episod din luptele interne ale lumii elenice. Este de remarcat, cu Thurow, p. 58, că spre deosebire de Lysias, II, 65, care foloseşte pentru caracterizarea situaţiei eufemismul δυστυχία, ,,nenorocirea", Platon, mai critic, nu ezită

să vorbească despre διαφορά, „vrajba" dintre eleni.

135 Dintre atenieni. Este vorba de războiul civil (404—403 î.e.n.) care a dus la doborîrea regimului oligarhic al Celor treizeci.

136 In timpul luptelor civile care au dus la înlăturarea regimului Celor treizeci şi la restaurarea democraţiei în Atena (404—403 î.e.n.), adepţii democraţiei, conduşi de Thrasybulos se întăriseră în Pireu, iar partizanii oligarhiei se refugiaseră la Eleusis. Atena propriu-zisă se găsea în ianuarie 403 î.e.n. în mîinile Celor zece, oligarhi moderaţi. Reconcilierea s-a făcut cu ajutorul spartanului Pausanias; cf. Glotz, op. cit., III, Paris, 1941, pp. 56 — 61.

137 în text este vorba dc ή τω οντι συγγένεια care duce la φιλία βέβαιος καί ομόφυλος. Lysias, II, 63 vorbeşte de ομόνοια, „înţelegere", nu de φιλία, „prietenie". Pentru întemeierea acesteia pe συγγένεια, „înrudire", cf. Ep., VIII, 353 a; Thurow, pp. 109—110.

138 Adică pe zeii infernali.

139 în text: δυστυχία, cf. Lys., II, 65.

140 în alt spirit, Lysias, II, 61, vorbeşte despre dreptatea celor care au luptat pentru democraţie. Apelul la împăcare şi glorificarea reconcilierii generale arată, după Thurow, p. 109, încă o dată cît de odioase îi erau lui Platon luptele şi violenţele politice, cf. Cri., 51 c; Ep., VII, 327 d, 331 b-d, 333 d, 350 c-d.

141 în realitate Atena era, cum s-a văzut, incapabilă să ducă o acţiune politică şi militară independentă.

142 Cf. Tucid., III, 64, 3; Lys., II, 58.

143 Prothesis la pasajul referitor la evenimentele de istorie contemporană.

144 Iniţiativa alcătuirii unei coaliţii anti-spartane aparţine Tebei, care încheie un tratat cu Atena (395 î.e.n.). Eliberarea Beoţiei de sub spartani e rezultatul bătăliei de la Haliartos, unde atenienii nu au participat decît cu un mic contingent şi unde Lysandros îşi găseşte moartea, în iarna anilor 395—394 î.e.n. coaliţia anti-spartană se lărgeşte prin aderarea Argosului şi a Corintului, urmate de Locrida, Eubeea, Acarnania etc., cf. Glotz, op. cit., III, pp. 78—83.

145 Apropierea Atenei de perşi s- a făcut prin intermediul lui Conon, refugiat, după Aigos-Potamos, în Cipru, la Evagoras, care se supusese Marelui Rege şi a ajuns comandant al flotei

persane. Sparta nu putea susţine dublul efort de a domina Grecia şi de a lupta în numele elenismului împotriva Persiei. Prin Conon, perşii furnizează Atenei subsidii care îi permit refacerea zidurilor şi a înzestrării militare pentru a o opune Spartei, cf. Glotz, op. cit., III, pp. 86 — 87.

146 Cf. Lys., II, 12; Isoc., IV, 53.

147 După bătălia de la Cnidos (394 î.e.n.) în care Conon distruge flota spartană a lui Peisandros, o serie întreagă de cetăţi se eliberează de hegemonia Lacedemonei, instaurînd totodată regimuri democratice. Atena îşi redobîndeşte insulele Lemnos, Imbros şi Skyros şi-şi restabileşte autoritatea la Delos, v. Glotz, op. cit., III, pp. 88 — 89.

148 După pacea lui Antalcidas (387 î.e.n.) între Sparta şi Persia iui Artaxerxes, hegemonia Spartei se restabileşte în lumea greacă.

149 Aluzie la campaniile lui Conon, aflat în refugiu în Cipru, în slujba regelui persan, v. supra, n. 145.

150 Construcţia zidurilor se termină în anii 392—391 î.e.n.

151 Platon prezintă şi comportarea Atenei în războiul corintian în aceeaşi perspectivă a luptei pentru libertatea Greciei, împotriva voinţei sale, sub presiunea ambiţiilor, a invidiei şi urii altor cetăţi elenice. în realitate, pacea lui Antalcidas a fost precedată şi favorizată de politica nu lipsită de duritate a Atenei pentru refacerea imperiului său maritim, cf. Glotz, Histoire grecque, XII, pp. 94—97.

152 Urmăm interpretarea lui Meridier, p. 98, n. 3. Manuscrisele cuprind lecţiunea Παρίων care a părut îndoielnică multor editori. Se pare că este totuşi vorba de eforturile desfăşurate de Conon, în anii 394—393 î.e.n. pentru a-i alunga din Ciclade pe lacedemonieni. în această epocă Pasinos a cucerit Parosul, cf. Isoc., Aegineticus, 18.

153 Este vorba de regele Persiei, Artaxerxes al II-lea Mnemon (404— 358 î.e.n.).

154 Este vorba de oraşele greceşti dc pe coasta Asiei Mici.

155 în 392 î.e.n. Antalcidas este trimis de spartani să negocieze un tratat cu Tiribazos, satrapul din Sardes, avertizîndu-l asupra primejdiei restaurării puterii maritime a Atenei. Informaţi de aceste demersuri, atenienii trimit o

ambasadă condusă de Conon, pentru a contracara la Sardes manevrele spartane. Teba şi Argosul îi imită. Are loc un adevărat congres în care atenienii resping categoric propunerea perşilor de a li se ceda autoritatea asupra grecilor din Asia Mică, ofertă acceptată de spartani. Tratativele eşuează, Tiribazos arestează pe Conon, dar Artaxerxes se opune la încheierea unei păci cu spartanii. Prin pacea lui Antalcidas din 387 î.e.n., acceptată şi de Atena, cetăţile greceşti din Asia sînt cedate Marelui Rege, cf. Glotz, op. cit., III, pp. 89—90, 97-101.

156 în pofida afirmaţiei lui Platon, Atena se parc că a fost prima cetate care a semnat pacea lui Antalcidas. Teba încearcă să presteze jurământul în numele tuturor beoţienilor, dar Agesilaos, foarte aspru, răspunde delegaţilor tebani că vor fi excluşi din tratat dacă nu acordă autonomie cetăţilor beoţiene. Corintul încearcă fără succes să menţină uniunea sa cu Argosul, cf.Glotz, op. cit., III, p. 101.

157 Platon leagă din nou de originea „pură" a atenienilor un întreg program politic centrat pe două idei: libertatea cetăţii şi libertatea lumii elenice. Dacă şi aici el deformează realitatea istorică — atenienii erau la fel de amestecaţi ca orice altă cetate greacă, cf. Tucidide, I, 2 urm. — nu-i mai puţin adevărat că afirmaţia sa întemeiază numai teoretic o direcţie politică generală, enunţă o exigenţă şi explică faptele reale numai în măsura în care ele sînt bune. Originea pură a atenienilor nu-i invocată drept argument pentru hegemonie, ci drept temei al unei obligaţii de solidaritate cu ceilalţi eleni.

158 Pelops era frigian; Cadmos, întemeietorul Tebei, fenician; Danaos, întemeietorul Argosului şi Aigyptos, coborau din neamul regilor egipteni.

159 în text: μιξοβάρβαροι, „semibarbari, greci corciţi cu barbari sau barbari grecizaţi", cf. Euripide, Fenicienele, 138; Xen., Helenicele, IX, 1, 15.

160 In text: καθαρόν το μίσος έντέτηκε τή πόλει της αλλότριας φύσεως, un trimetru iambic, cf. Sofocle, Electra, 1311; Meridier, p. 71.

161 Atena rămîne, după Platon, izolată pentru că e credincioasă naturii ei, obligaţiei de a fi solidară cu restul lumii elenice. Izolarea este un rău, idealul rămînînd acela de unitate panelenică. Dimpotrivă, Tucidide, II, 36 şi urm. exaltă superba izolare a Atenei în autarhia ei; v. şi Thurow, pp. 58 — 59.

162 In text: αίσχρον και άνόσιον έργον. Comunitatea elenică este un lucru sacru; οσιος, ruperea ei, o impietate.

163 Aluzie la faptul că, după pacea lui Antalcidas, Atena şi-a păstrat insulele Lemnos, Imbros şi Scyros. Este de remarcat că Platon nu se referă decît foarte discret la legătura zeilor cu evenimentele istorice, cf. dimpotrivă Lys., II, 7 — 10.

164 Cuvintele închise în paranteze drepte sînt considerate de Hermann, o interpolare.

165 Episodul la care face aluzie Platon nu e uşor de identificat. S-a propus o apropiere de Xen., Helenicele, VI, 5, 51 — 52, unde se vorbeşte despre o luptă de cavalerie în care atenianul Iphicrates are de întîmpinat dificultăţi din pricina terenului.

166 Lechaion este portul Corintului. în 393 î.e.n. partizanii Spartei au fost fie masacraţi, fie exilaţi din Corint de argeeni. în timp ce atenienii fi beoţienii veneau în sprijinul argeenilor, exilaţii se refugiază la Sicyone, la lacedemonianul Praxitas, pe care-l introduc în timpul nopţii în Lechaion. A doua zi acesta respinge atacul atenienilor şi al aliaţilor lor, — Xen., Helenicele, IV, 4, 7 şi urm.; cf. Meridier, p. 99, n. 1.

167 Hiperbola de aici ca şi aceea care urmează sînt locuri comune retorice, eu rol de captatio beneuolentiae. Ele marchează trecerea de la elogiu la exhortaţia finală. Intenţiile ironice pe care le bănuieşte Meridier, p. 70, n. 5 (faptele cele mai frumoase ar fi rămas nepovestite — de ce?) nu pot fi dovedite, cf. Lys., II, 2; 54; Isoc., IV, 186.

168 In text: παρακελεύομαι. Aici începe παρακέλευσις, „îndemnul" adresat celor vii. Este locul să arătăm că discursul funebru implica, în ultima lui parte, fie o plîngere, θρήνος, urmată de consolare, παραμυθία, fie un îndemn, παρακέλευσις adresat celor vii, urmat de consolare. Forma cea mai răspîndită este cea dintîi (Lys., II, 70 — 74; Demostene, LX, 32 — 37). îndemnuri edificatoare moral sînt însă prezente întotdeauna chiar şi în plîngeri. Platon le acordă locul central şi adoptă formula indemn-consolare, in acord cu sensul educativ al discursului, cf. Thurow, p. 45.

169 Prosopopeea morţilor, care urmează, reprezintă o inovaţie platonică în tehnica discursului funebru, cf. Thurow, p. 46. Ea ne aminteşte de celebra prosopopee a legilor din Cri., 50 a — 54 d.

170 Cf. Tucid., III, 59, 1; Grg., 507 e.

171 în text regăsim motivul platonic fundamental μετ' αρετής άσκείν, cf. R., 407 a.

172 Pasajul a fost tradus de Cicero, De officiis, I, 19: Scientia, quae est remota a justitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda. Despre virtute ca un tot, cf. Prt., 329 c şi urm.

173 Ideea că cei vii pot şi trebuie să-i depăşească pe cei morţi în vrednicie este specifică discursului din Menexenos. în general, autorii de epitafe prezintă virtutea celor dispăruţi ca de neatins, cf. Tucid., II, 45, I; Thurow, pp. 48 şi 55.

174 în text: ευδαιμονία. Ευδαιμονία, „fericirea" morţilor este un motiv comun discursurilor funebre, cf. Tucid., II, 43, 4; 44, 1; Lys., II, 79; Demostene, LX, 32; 33; Hiperide, VI, 25; 33; 42; cf. d. as. Pindar, Olimpianice, VIII, 77 80; Arist., Eth. Nic., 1100 a 18 — 21.

Platon este însă singurul care leagă această fericire de efortul moral ai urmaşilor, creînd astfel o mai puternică legătură de solidaritate între cei morţi şi cei vii, uniţi şi unii şi alţii de slujirea aceluiaşi ideal etic, cf. Thurow, p. 48.

175 După îndemnul adresat fiilor, începe aici a doua parte a prosopopeei morţilor, consolarea bătrînilor. Ambele teme sînt reluate apoi de Socrate însuşi.

176 In toate discursurile funebre se insistă asupra faptului că morţii au dobîndit μνήμη, ,,amintire", τιμή, ,,cinstire" şi δόξα άθάνατος, ,,glorie nemuritoare", — numeroase exemple la Thurow, p. 50, n. 5. Aici este vorba de άγαμοι şi εύκλεείς, „buni" şi „acoperiţi de faimă". Platon îşi construieşte elogiul în acelaşi spirit educativ, de îndemn la virtute.

177 în text: μηδέν άγαν, celebra maximă atribuită unuia dintre ce şapte înţelepţi, înscrisă pe frontonul templului lui Apollo din Delfi, cf. Prt., 343 a-b.

178 Cf. R., 387 d. Pasajul a fost tradus de Cicero, Tusculanae, V, 12.

179 Consolarea se transformă în fericirea morţilor, cf. Lys., II, 81;

Demostene, LX, 32 b-34; Tucid., II, 44, 1; cf. Thurow, p. 50.

180 Prosopopeea morţilor se încheie cu cu elogiu al cetăţii care se îngrijeşte de cei rămaşi în viaţă, cf. Tucid., II, 46, 1 şi infra 248 e — 249 b.

181 Motivul imitării virtuţii celor morţi e frecvent în

epitafe, cf. Lys., II, 51; 61: Hiperide, VI, 32; Tucid., II, 43, 4; v. Thurow, p. 46.

182 în fapt, cel care se ocupa de întreţinerea şi educaţia copiilor orfani de război era polemarhul, nu arhontele eponim. Legile privitoare la întreţinerea orfanilor de război (cf. Tucid., II, 46, 1) erau atribuite lui Solon.

183 La vîrsta efebiei, de 18 ani.

184 Ceremonia la care se face aici aluzie avea loc înaintea concursurilor tragice, la marile Dyonisii. Fiii celor morţi erau prezentaţi poporului în teatru, în armură de hopliţi. Un crainic declara că după ce i-a crescut, poporul îi trimite pe aceşti tineri, înarmaţi, la casele lor. Ceremonia este evocată de Eschine, împotriva lui Ctesiphon, 154.

185 Cf. Lys., II, 80; Demostene, LX, 36.

186 Din nou, ca şi în cazul prosopopeii morţilor, consolarea se termină cu un elogiu al cetăţii.

187 Formula de încheiere, άπιτε, se regăseşte la Tucid., II, 46, 2; Lys., II, 81; Demostene, LX, 37.

188 Aşa cum am amintit, este vorba de un anacronism, destinat să sublinieze tocmai caracterul fictiv al Aspasiei, v. supra, n. 21.

189 Se subliniază din nou că Socrate este autorul discursului. Aluzie la cunoscutul daimon socratic?